

İsrail: Yerleşimci Kolonyalist Bir Tarih (1948-2025)

Özet

Bu bölüm, İsrail'in 1948'deki kuruluşundan günümüze kadar olan tarihsel gelişimini, siyonist ideolojinin yerleşimci kolonyal yapısıyla şekillenen politikaları çerçevesinde kapsamlı bir biçimde incelemektedir. Araştırmada özellikle etnik temizlik uygulamaları, teritoryal genişleme stratejileri ve işgal savaşları üzerinde durularak, İsrail'in devletleşme sürecinin yalnızca güvenlik ve bölgesel çıkarlarla açıklanamayacağı, aksine temelinde kolonyalist bir zihniyetin bulunduğu ileri sürülmektedir. Çalışmanın ana iddiası, İsrail'in kuruluşundan itibaren yerleşimci kolonyal karakter taşıyan, etnik ayrımcılık üzerine kurulu ve bu nedenle "apartheid" ve "etnokrasi" niteliklerine sahip bir devlet yapısına sahip olduğudur. Bu bağlamda 1947 BM Filistin Taksim Planı ve Nekbe süreci, İsrail'in bağımsızlık sonrası politikalarının başlangıç noktası olarak ele alınmakta; devamında 1967 ve 1973 savaşları, işgal altındaki topraklarda yürütülen yerleşim faaliyetleri ve askeri operasyonlar incelenmektedir. Çalışma, tarihsel sürekliliği göz önünde bulundurarak İsrail'in kolonyalist niteliğinin zaman içinde nasıl kurumsallaştığını ve uluslararası meşruiyet arayışlarıyla nasıl tahkim edildiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Son olarak, 2023 Aksa Tufanı Operasyonu sonrası Gazze'ye yönelik saldırılar, İsrail'in kuruluşundan itibaren izlediği kolonyalist ve ayrımcı politikaların günümüzde de kesintisiz biçimde sürdüğünü göstermesi bakımından değerlendirilmekte ve böylece İsrail'in tarihsel karakteri ile güncel pratikleri arasındaki bağlantı vurgulanmaktadır.

Dr. Menderes Kurt
Mardin Artuklu Üniversitesi

Giriş

1948'den günümüze kadar uzanan süreçte İsrail'in kuruluşu ve gelişimi, siyonist yapılanmanın kuruluşundan sonraki süreçlerde yerleşimci kolonyal yapısıyla uyguladığı etnik temizlik politikaları, teritoryal genişleme stratejileri ve işgal savaşlarına (Kutsal Terör) dayanmaktadır.

Tüm bu sürecin doğru anlaşılması için, İsrail'in kendi anlatılarındaki "başarı öyküsü"nü ötesine geçerek, Ortadoğu'da sürekli çatışma, şiddet ve istikrarsızlığa yol açan yerleşimci kolonyal, milliyetçi ve etnik ayrımcılık temelli devlet yapısının kapsamlı bir şekilde incelenmesine ihtiyaç vardır.

Bu bölümde, Birleşmiş Milletlerin 1947 Filistin Taksim Planı'nın bölgedeki tepkilerini ve ardından gelen 1948 Arap-İsrail Savaşı'nın Filistinliler açısından bir "yerleşimci sömürgecilik" zaferi olarak nasıl sonuçlandığını detaylandırmaktadır. Özellikle İsrail'in Plan Dalet ile uyguladığı etnik temizlik politikaları, Deir Yasin Katliamı gibi olaylar ve Filistin topraklarının Arapsızlaştırılması çabaları, demografik yapıyı İsrail lehine değiştiren stratejiler vurgulanmaktadır. Ayrıca, İsrail'in kuruluşundan itibaren toprak edinimi, yerli nüfusun tahliyesi ve Yahudi emeğinin yüceltilmesi gibi yerleşimci kolonyal zihniyetin temel eksenleri ile İsrail'deki Filistinli vatandaşlara yönelik askeri yönetim ve ırk ayrımcılığı politikaları da analiz edilmektedir. İsrail'in güvenlik temelli söyleminin arkasındaki toprak genişletme ve işgal isten-

israil yerleşimci kolonyalizmi

İsrail Yerleşimci Kolonyalizmi, siyonist hareketin Filistin topraklarında başlattığı ve İsrail'in kurulumasıyla kurumsallaştırdığı, yerli halkı yerinden ederek onun yerine yeni bir nüfus yerleştirmeyi amaçlayan yeni sömürgecilik biçimidir. Bu sistem, klasik sömürgecilikten farklı olarak 'uzaktan yönetim' esasına göre değil, doğrudan toprak işgali, demografik yapının değiştirilmesi ve yerli halkın silinmesi üzerine kurulmuştur. siyonizmin hedefi olan Yahudi ulus devletinin kurulması için gerekli olan 'toprak' ve 'nüfus' unsurları, 1882'de başlatılan aliyah göçleriyle ve illegal toprak edinimi ve Filistinlilerin zorla yerlerinden edilmesiyle sağlanmıştır. 1948'de gerçekleşen Nekbe ile yüz binlerce Filistinli sürülmüş ve yerlerine yasadışı yerleşimler yapılarak koloniler kurulmuştur. İsrail yerleşimci kolonyalizmi sadece askeri yöntemlerle değil, hukuk, ekonomi, medya ve eğitim gibi araçlarla da desteklenmektedir. Bu yapı, Filistinlileri marjinalleştirip kendi egemenliğini kalıcılaştırmayı hedeflemektedir. ABD, Kanada ve Avustralya gibi örneklerde bu süreç tamamlanmışken, Filistin'de yerleşimci kolonyalizm halen devam eden bir işgal biçimi olarak varlığını sürdürmektedir. Bu sistem, Filistin'deki çatışmanın ve direnişin yapısal kaynağını oluşturmaktadır.

cini, Arap-İsrail savaşlarını, FKÖ ile olan ilişkileri, intifadaları ve Oslo Anlaşmaları gibi barış süreçlerinin nasıl sonuçlandığını ele alarak, nihayetinde İsrail'in "apartheid" ve "etnokrasi" vasfına dönüşen yapısını ortaya koymaktadır.

Filistin Nekbe'si ve İsrail

İsrail'in kuruluşu, Yahudi halkının antik tarih ve geleneğe dayanan bir fikirten modern, milliyetçi, etnik ayrımcılık ve yerleşimci kolonyal bir devlete evriminin öyküsüdür. Bir "başarı" öyküsü olarak anlatılan Siyonist yapılanmanın devletleş-

me süreci, Filistin halkı için derin bir trajedi olan Nekbe'yi (Felaket) da beraberinde getirmiştir. 14 Mayıs 1948'de İngiliz Mandasının sona ermesiyle ilan edilen İsrail'in Bağımsızlık Bildirgesi, Ortadoğu'da çatışma, şiddet ve istikrarsızlığa dair süreklili-

ğın de ilanı olmuştur. Birleşmiş Milletler'in Kasım 1947'deki Filistin Taksim Planı, Yahudi devleti için bir çerçeve sunsa dahi bu karar ve İsrail'in bağımsızlık ilanı Arap dünyasında büyük tepkiyle karşılanmıştır. Filistin meselesinin çözümüne yönelik olarak, II. Dünya Savaşı'nın ardından İngiltere'nin Filistin Mandasından kurtulma arayışıyla Birleşmiş Milletler'in gündemine gelen taksim planı, 29 Kasım 1947'de BM Genel Kurulu tarafından oylamaya sunulmuştur. Bu süreçte, Filistin Tahkikat Komisyonu tarafından hazırlanan raporda iki farklı plan sunulmuştur: çoğunluk planı ve azınlık planı. Çoğunluk planına göre Filistin, biri Arap, biri Yahudi devleti ve uluslararası statüye sahip Kudüs bölgesi olmak üzere üçe ayrılacak, Arap ve Yahudi devletleri iki yıllık bir geçiş döneminin ardından bağımsız olacaktır. Bu plan kapsamında, Yahudi Devleti'ne Filistin topraklarının %56.47'si, Arap Devleti'ne ise %42.88'i verilmiştir. Azınlık planı ise Filistin'in Araplar ve Yahudiler arasında taksim edilmekle birlikte, Kudüs'ün başkent olduğu bağımsız bir Filistin Federal Devleti kurulmasını öneriyordu. BM Genel Kurulu'nda ABD¹ ve Sovyet Rusya'nın açık

desteğiyle çoğunluk planı, 10 çekimser ve 13 muhalif oya karşılık 33 oyla kabul edilmiştir.² Taksim Planı'nın ilanından sonra İngiliz Mandasının bitmesi üzerine İsrail bağımsızlığını ilan etmiştir. ABD'nin baskı ve teşvikleri neticesinde birçok ülke İsrail'i tanıyarak yeni kurulan devlete meşruiyet kazandırmıştır. Yahudiler bu taksim planını kabul etmiş olsa da Filistinliler, komşu Arap devletleri ve Arap Birliği bunu şiddetle reddetmiştir. Arap liderler taksim kararını "savaş ilanı" olarak görmüştür. Tüm bu olumsuz tepkilere ve Arapların karşı koymasına rağmen, taksim planı Birleşmiş Milletler'de kabul edilerek İsrail'in tek taraflı bağımsızlık ilanının ve ardından gelen çatışmaların zeminini hazırlamıştır. Arap Birliği Genel Sekreteri, 15 Mayıs 1948'de Arap ordularının Filistin'e girerek Filistinli Arapların haklarını geri getireceğini resmi olarak bildirmiştir. Bu, İsrail'in ilk Arap-İsrail Savaşı'nın başlangıcı olmuştur ve Mısır, Suriye, Ürdün, Irak ve Lübnan'dan gelen birlikler işgalci devlete karşı savaşmıştır.³

Filistinliler açısından 1948, modern siyonizmin ortaya çıkmasından yüzyıllar önce ana vatanları olan topraklardaki yerleşik Arap nüfusunun zorla yerinden edilmesiyle sonuçlanan bir "yerleşimci sömürgecilik" zaferiydi.⁴ Resmi İsrail anlatısı, yüz binlerce Filistinlinin "gönüllü olarak" evlerini ve köylerini geçici olarak terk ettiğini iddia etse de, tarihçiler, İsrail'in silmeye çalıştığı gerçeğin önemli bir kısmını ortaya koyarak bu iddiayı çürütmüştür.⁵ İsrail'in 1948 Plan Dalet'i (D Planı),⁶ Birleşmiş Milletler'in etnik temizlik tanımına uyan yöntemleri içeren bir repertuar sunmuş ve toplu sürgünlere eşlik eden katliamların zeminini hazırlamıştır. Plan Dalet, ülkenin olabildiğince büyük bir kısmını ele geçirme ve Filistinlileri yerinden etme amacı gütmekteydi. Bu plan, Haganah ve Irgun gibi Siyonist paramiliter grupların,

yetersiz silahlanmış ve örgütlenmiş Filistinlilere karşı zaferleriyle sonuçlanmıştı. İsrail'in etnik temizliğine dair en canlı örnek Deir Yasin Katliamıdır.

Deir Yasin Katliamı, 9 Nisan 1948'de Kudüs yakınlarında Irgun ve Stern (Lehi) terör güçlerinin gerçekleştirdiği saldırı ile 1948 Filistin Savaşı'nın en tartışmalı olaylarından biri haline gelmiştir. Bu saldırı, Haganah'ın Mart 1948'de yürürlüğe koyduğu Plan Dalet ile doğrudan ilişkilidir. Plan, Filistin'in Yahudi kontrolüne geçmesini ve Arap nüfusun sistemli bir şekilde tasfiyesini hedeflemekteydi.⁷ Uygulamada, köylerin boşaltılması, nüfusun sürülmesi, bombardıman ve yakma gibi yöntemler öngörülmüştü.⁸ Bu strateji, "de-Arabisation" yani Araplardan arındırma hedefiyle şekillenmişti ve siyonist "transfer" düşüncesine dayanıyordu.⁹ Stratejik konumu nedeniyle Deir Yasin, Plan Dalet kapsamına alınmıştı. BM'nin 1947 Taksim Planı'na göre Kudüs uluslararası bir yönetime tabi olacak, çevresi ise Arap devletine bırakılacaktı. Bu durum, Kudüs'teki Yahudi yerleşimlerinin izole kalması riskini doğurmuş ve paramiliter Yahudi güçlerin bölgede kontrol sağlamak amacıyla saldırılar düzenlemesine neden olmuştur. 9 Nisan 1948 sabahı Irgun ve Stern çeteleri tarafından gerçekleştirilen saldırı, sadece yerel bir çatışma değil, Plan Dalet'in öngördüğü demografik mühendislik stratejisinin bir parçasıydı.¹⁰ Pappé'ye göre Haganah, daha önce köyle bir saldırmazlık anlaşması yapmış olmasına rağmen, doğrudan sorumluluk almamak için operasyonu Irgun ve Stern'e devretmiştir. Ancak köyün boşaltılması ve halkının yerinden edilmesi, olayın Plan Dalet ile uyumlu olduğunu göstermektedir.¹¹ Saldırının karakteri, Plan Dalet'in uygulama yöntemlerini yansıtmaktadır. evlere ateş açılması, sivillerin öldürülmesi ve kaçırılması, köyün boşaltılması. Ölü

haganah terör örgütü

Haganah kelimesi İbranice 'savunma' anlamına gelmektedir. Haganah Terör Örgütü Filistin'de 1920 yılında kurulmuştur. Filistin topraklarına dışarıdan yönlendirilen siyonist yerleşim projelerini korumak ve bu projelere karşı çıkan Filistinlilerin direnişini bastırmak amacıyla silahlı örgütlenme ihtiyacı duyulmuştur. Bu örgüt siyonist kolonyal projenin bir parçası olarak işlev görerek Filistin'deki demografik, siyasi ve mekânsal dönüşümün askeri ayağını oluşturmuştur. Mandanın ilk yıllarında Filistinlilerin direnişini kırmak isteyen İngilizler Haganah'ı da etkin olarak kullanabilmek için eğitim ve lojistik destek sağlamıştır. 1936-1939 İntifadasında Filistin köylerine baskınlar düzenleyerek sivilleri hedef almış ve şiddet olaylarında rol oynamıştır. 1940'lı yıllarda ise silah kaçakçılığı, yasa dışı göç organizasyonları ve yeraltı faaliyetleriyle daha geniş bir yapıya kavuşmuş, 1947-1948 savaşında ise Filistin köylerinin zorla boşaltılmasında ve sivillere yönelik katliamlarda doğrudan sorumluluk taşımıştır. Bir süre terör faaliyetlerini sadece Filistinlilere yöneltse de zamanla İngiliz yönetimi de hedefi haline gelmiştir. 1948'de İsrail'in kurulmasıyla Hagana lağvedilmiş ve 'İsrail Savunma Kuvvetleri'ne (IDF) dönüştürülmüştür.

stern terör örgütü (lehi)

Stern Terör Örgütü, 1940'larda Britanya Mandası altındaki Filistin'de faaliyet gösteren radikal ve siyonist amaçlar güden bir yeraltı örgütüdür. Kurucusu Avraham Stern'in adıyla anılan bu grup, 1940 yılında bir diğer terör örgütü olan Irgun'dan ayrılanlarca kurulmuştur. Stern Terör Örgütü, 9 Nisan 1948'de kanlı Deir Yassin katliamını Irgun ile birlikte gerçekleştirmiştir. Bu katliamda en az 254 Filistinli katledilmiş, evler havaya uçurulmuş, köyde kalan herkes katledilmiş ve cesetleri kuyuya atılmıştır. Gerek Filistinliler gerekse İngiliz makamları, Stern grubunu terörist bir örgüt olarak nitelendirmiştir. İsrail'in kuruluşundan sonra örgüt dağıtılmış ve üyelerinin çoğu İsrail ordusuna katılmıştır.

yerleşimci

Filistin topraklarında, yerli halkı yerinden ederek onun yerine geçmek amacıyla sistematik biçimde yerleştirilen; demografik yapıyı değiştirmek, yerli halkın toprakla olan bağını koparmak ve bu sayede Siyonist ideoloji doğrultusunda Yahudi ulus devletini inşa etmek üzere kullanılan nüfusu ifade eder. Yerleşimciler, sadece fiziki bir varlık olarak değil; askeri, hukuki, ekonomik, kültürel ve ideolojik araçlarla da desteklenen bir yerleşimci kolonyalizm sisteminin taşıyıcısıdır. Bu bağlamda yerleşimci, klasik sömürgeciden farklı olarak sadece dışarıdan gelen bir işgalci değil, yerli halkın yerine kalıcı olarak ikame edilen ve onun silinmesini hedefleyen bir aktördür.

nekbe

Nekbe Arapça'da kelime olarak 'felaket' anlamına gelmektedir. Filistinlilerin 1948 yılında maruz kaldığı büyük yıkımı ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu kavram, İsrail'in kuruluşuyla eş zamanlı olarak yüz binlerce Filistinlinin zorla evlerinden edilmesini, köylerinin yıkılmasını ve bir halkın vatanını kaybetmesini temsil eder. İsrail'in resmen kurulduğunu ilan ettiği tarihin hemen ertesi günü, 15 Mayıs 1948, Filistinliler tarafından her yıl Nekbe Günü olarak anılmaktadır.

Nekbe'nin kökenleri, 19. yüzyılın sonlarında başlayan siyonist hareketin Filistin topraklarında bir 'Yahudi ulus devleti' kurma hedefiyle yürüttüğü yerleşimci kolonyalizm politikalarına kadar uzanır. Bu süreç, 1917'deki Balfour Deklarasyonu ve ardından gelen İngiliz Mandası döneminde siyasi zemin bulmuştur. 1947 yılında Birleşmiş Milletler tarafından sunulan Paylaşım Planı sonrasında başlayan çatışmalar, 1948'e gelindiğinde büyük çaplı bir savaşa dönüşmüştür. Bu süreçte, yaklaşık 750.000 Filistinli evlerinden zorla çıkarılmış, yaklaşık 500 köy ve kasaba ya tamamen yok edilmiş ya da Yahudi yerleşimine dönüştürülmüştür. Evlerini, tarlalarını, anılarını geride bırakmak zorunda kalan Filistinliler, çevre ülkelere sığınmış ve mülteci durumuna düşmüştür. Bugün hala milyonlarca Filistinli, Ürdün, Lübnan, Suriye, Gazze ve Batı Şeria'daki mülteci kamplarında yaşam mücadelesi vermeleri Nekbe'nin acı mirasını oluşturmaktadır.

Nekbe, yalnızca fiziksel bir yerinden edilme süreci değil aynı zamanda bir kimliğin parçalanması, tarihsel belleğin silinmesi ve temel haklardan mahrum bırakılma durumudur. Filistinliler için Nekbe, sürgünün, işgalin, hak ihlallerinin ve devletsizliğin başlangıcı olarak hatırlanmaktadır. Bu felaket, Filistinli kolektif hafızasında derin bir yara olarak yer etmekte ve nesiller boyunca aktarılmaya hala devam etmektedir. Bu nedenle Nekbe'yi anlamak, Filistin halkının sürgününü, direnişini ve adalet talebini kavramak açısından hayati öneme sahiptir. Bugün, Nekbe'nin getirdiği tarihi sorunlardan bir olan dünya genelinde sayıları 7 milyonu aşan Filistinli mülteci, hala geri dönüş hakkını beklemektedir.

sayısı tartışmalı olmakla birlikte genellikle 254 kişi olarak kabul edilmektedir. Bu olay, Filistinliler tarafından Nekbe (Fela-

ket) olarak adlandırılan ve 750 binden fazla kişinin yerinden edildiği etnik temizlik sürecinin simgelerinden biri olmuştur.¹² Deir Yasin, Yahudi-Arap çatışmasında bir dönüm noktası olmuş, 14 Mayıs 1948'de İngilizlerin çekilmesinden sonra bölgeye giren Arap ordularının başarısızlığı, bu tür katliamların tekrarlanmasına yol açmıştır.¹³ Olay, İsrail'in mülteci haline gelen Filistinlileri Batı Şeria ve Gazze'ye sıkıştıran politikaları ile devam etmiştir. Her ne kadar olayın ayrıntıları tartışmalı olmasına rağmen Plan Dalet'in varlığı ve içeriği, Deir Yasin'in sadece bir savaş suçu değil, sistematik bir etnik temizlik planının parçası olarak değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır.

Taksim Kararı'nın ardından, Siyonist hareketin askeri ve sivil yapıları, savaş sonrası dönemde yükselen iki süper gücün de (ABD ve Sovyetler Birliği) desteğini alarak Filistin'in mümkün olduğunca büyük bir bölümünü ele geçirmeye hazırlanmıştır. Hayfa, Yafa ve Batı Kudüs'teki Arap mahallelerinin yanı sıra birçok Arap kasaba ve köyü (Taberiye, Safed, Beysan gibi) Nisan ve Mayıs 1948'de işgal edilip nüfusları boşaltılmıştır. Bu, İsrail devleti ilan edilmeden çok önce Filistin'in etnik temizliğinin başladığını açıkça göstermektedir. Bu açık bir şekilde yerleşimci kolonyal zihniyetin bir ürünüydü. Nitekim İsrail'in ilk başbakanı David Ben-Gurion, boşaltılmış ve yıkılmış Lifta köyünü gördüğünde sevinçle şu ifadeleri kaydetmesi bunun en güzel örneğidir:

"Şimdi Kudüs'e geldiğimimde kendimi bir Yahudi (İvrit) şehrinde hissediyorum. Bu, yalnızca Tel Aviv'de veya bir tarım çiftliğinde hissettiğim bir duyguydu. Kudüs'ün tamamının Yahudi olduğu doğru değil, ancak içinde zaten büyük bir Yahudi bloğu var: şehre Lifta ve Romema'dan, Mahaneh Yehuda'dan, King George Caddesi'nden ve Mea Shearim'den girdiğinizde – hiç Arap yok.

Yüzde yüz Yahudi. Kudüs, Romalılar tarafından yıkıldığından beri, şehir şu anki kadar Yahudi olmamıştı. Batıdaki birçok Arap mahallesinde tek bir Arap bile görmüyorsunuz. Değişeceğini sanmıyorum. Ve Kudüs'te ve Hayfa'da olanlar – ülkenin büyük bir bölümünde de olabilir. Eğer ısrar edersek, önümüzdeki altı veya sekiz ay içinde ülkede önemli değişiklikler, çok önemli değişiklikler ve bizim lehimize olacak değişiklikler olabilir. Ülkenin demografik yapısında kesinlikle önemli değişiklikler olacaktır."¹⁴

Bu ifadeler, demografik bileşimdeki dramatik değişimi ve işgal zihniyetinin hedeflerini açıkça ortaya koymaktadır.

1948 Arap-İsrail Savaşı'nın İsrail lehine neticelenmesi, işgal devletine ciddi bir güç ve imkân tanımıştır. İsrail bu zafere sonucunda bölgedeki Arap nüfusunun yaklaşık yüzde 80'i evlerinden zorla çıkarılmış ve topraklarını işgal edilmiştir. 1.3 milyon Filistinliden 750 binden fazlası mülteci durumuna düşürülmüştür. İsrail, eski İngiliz Mandası Filistin topraklarının yüzde 78'ini kontrol ederken, savaş öncesi Arap nüfusunun sadece beşte birine tekabül eden 160.000 Filistinli Arap ülkede kalmıştır.¹⁵ İsrail'in bir Yahudi Devleti olabilmesi için girilen demografik mücadele, 1948'den günümüze kadar büyük oranda Yahudi göçünü teşvikle yürütülmüştür. Yahudi göçünü teşvik etmenin yanında İsrail, kuruluşundan itibaren Yahudi karakterini korumak için sürgün, yerinden etme, Filistinlilerin yaşam alanlarını daraltma gibi politikalarla bölgeyi Arapsızlaştırma çabasında olmuştur. Bu çerçevede yapılan ilk iş Filistin topografyasının hem görünüm hem de isimlendirme olarak Yahudileştirilmesidir.¹⁶ Ben-Gurion'un liderliğinde bütün Arap köy ve şehirlerinin isimleri Yahudileştirildi.¹⁷ Ardından "Yargılama Yetkisi ve İktidar Sahası Kanunu" ile İsrail ordusu tarafından ele

geçirilen topraklarda İsrail yasalarının tümünün uygulanması sağlandı. "Terkedilmiş Bölgeler Kanunu" ile İsrail ordusu tarafından ele geçirilen topraklar, terkedilmiş sayılarak buralardaki her şeyin tasarruf hakkı İsrail hükümetine devredildi. 1950'deki "Kalkınma Otoritesi Kanunu" ile toprağın yüzde 92'si Yahudi Milli Fonu'na devredildi. "Toprak Sözleşmesi" yoluyla Filistinlilerden alınan topraklar dünyadaki tüm Yahudilerin mülkü haline getirildi.¹⁸ Filistin'in demografik ve toplumsal yapısı tamamen değiştirildi. Böylelikle Yahudi olmayanların bu topraklara sahip olmasının önüne geçildi. Ayrıca 1950'deki "Namevcutların Malları Kanunu" ile mülteci durumuna düşen Filistinlilerin malları kamulaştırıldı. İsrail bu politika ile geniş topraklar üzerinde söz sahibi olurken, buralara taşıdığı yerleşimler ile egemenlik alanını genişletmiştir.¹⁹ Bu durumu garantilemek için ise İsrail hükümeti "Geri Dönüş Yasası" ile her Yahudi'ye ülkeye göç imkânı tanıdı. Böylelikle 1948'den itibaren dünyanın farklı yerlerinden göç eden Yahudiler, Filistinlilerden boşalan topraklara yerleştirildi. Buna karşın ise 1950'de İsrail BM kararına rağmen Filistinli mültecilerin ülkelerine dönüşü Knesset'te alınan bir kararla yasaklandı.²⁰

knesset

Knesset, İsrail Devleti'nin tek meclisli parlamentosu ve yasama organıdır.

Demografik anlamda bakıldığında 1948'den sonra uygulanan baskı ve katliamlar Filistin çehresini İsrail lehine değiştirmiştir. 1922 yılında İngiliz manda yönetiminin Filistin'de yaptığı nüfus sayımına göre Arap nüfusu toplam nüfusun %88'i iken, Yahudi nüfusu

%11 civarındadır. 1949 yılında İsrail'in kendi sınırları olarak tanımladığı yerlerde, yoğun Yahudi göçü ve Filistinlilerin "baskı ve katliamlar" ile yerlerinden edilmesi sonucu demografik durum, %80 Yahudi, %20 Arap şeklinde Yahudiler lehine değişmiştir.²¹ Toprak açısından bakıldığında ise 1948 Savaşı'nda 400'ün üzerinde Filistinli köyünün boşaltılmasıyla bölge acil bir şekilde Arapsızlaştırılmaya çalışıldı.²² 1947 Taksim Planı Filistin topraklarının yüzde 52'sini İsrail'e ve yüzde 48'ini Filistin hâkimiyetine bırakıyordu. Ancak 1948-49 savaşında İsrail, taksim sınırlarını aşmış ve Filistin'in yüzde 77'sine hâkim olmuştur. Bu durum, İsrail'in uyguladığı politikaların Batı'nın klasik sömürgeci stratejileriyle örtüştüğünü açık biçimde göstermektedir. Özellikle devletin kuruluş sürecinden itibaren şekillenen emek, toprak ve nüfusu işgal/kontrol etme stratejileri, İsrail'i çağdaş yerleşimci kolonyalizmin en belirgin örneklerinden biri konumuna getirmiştir.²³ Nitekim İsrail'in yerleşimci kolonyalist yapısının üç temel eksenini, toprak edinimi, yerli nüfusun tahliyesi ve Yahudi emeğinin yüceltilmesi üzerine kuruludur.

İsrail'in Kutsal Terörü ve 1956 Sina Harekâtı

Yabancı bir coğrafyada varlık kurmaya çalışan İsrail, işgal politikaları nedeniyle Ortadoğu'da ciddi bir istikrarsızlık unsuru haline gelmiş; aynı zamanda sürekli bir meşruiyet arayışı içinde olmuştur. Bu arayış, siyonist zihniyetin yerleşimci ve kolonyalist yapısıyla birleşerek, İsrail'i güvenlik temelli bir söylem üzerinden toprak genişlemesi ve işgali sürdüren bir politika izlemeye itmiştir. İsrail, 1948-1949 Arap-İsrail Savaşında Filistin topraklarının %77'sini illegal bir şekilde işgal ettikten sonra çevre ülke topraklarına göz dikmiştir. Bu noktada hem güven-

1948'de uyguladığı bütün bu politikalar, İsrail'i bir tür milliyetçilik ve sömürgeci teolojisi vasfına sahip, nüfus, toprak, işgücü işgaline ve ırk (ayırımçı) özelliklere sahip "saf yerleşim" kategorisine yerleştirmektedir.²⁴

İsrail'in saf yerleşimci vasıflarını işgal altındaki Filistinlilere yönelik politikalarında bariz bir şekilde görmektedir. 1948 sonrası İsrail'de kalan Filistinliler, yeni kurulan devletin vatandaşları haline gelmiş, ancak 1966'ya kadar süren askeri bir yönetim altına alınmışlardır. Bu düzenlemeler, temel ifade, hareket, örgütlenme ve yasalar önünde eşitlik haklarını fiilen ortadan kaldırmıştır. Seçimlere katılma ve seçilme hakları olmasına rağmen bu da ciddi kısıtlamalarla gelmekteydi.²⁵ Bu durum, İsrail'in "Yahudi devleti" kimliğinin, kendi Yahudi olmayan vatandaşlarına tam ve eşit hakları kaçınılmaz olarak reddettiği ve Hıristiyan ve Müslüman vatandaşlarına yönelik politikasının "ırk ayrımcılığı ve baskı" üzerine kurulu olduğunu göstermektedir.²⁶

lik hem de yerleşim noktasında kendisine önemli bir avantaj sağlayacağını düşündüğü Sina Yarımadası ilk hedef olarak seçilmiştir. Arap Milliyetçiliğini kendisi açısından bir güvenlik problemi olarak gören İsrail, Cemal Abdülnasır liderliğindeki Mısır'ın hem güçlenmesini hem de ABD, İngiltere ve Fransa gibi Batılı ülkelerle çeşitli ittifakların içerisinde bulunmasını engellemek için çeşitli operasyonlar yürütmüştür. 1954'te Lavon Olayı olarak bilinen bir dizi olayda, İsrail, Mısır'daki ABD tesislerini bombalayarak suçu Mısır'a atmaya çalışmıştır. Bu

olay, İsrail'in Mısır ile ilişkilerini olumsuz etkileme ve Mısır'ı Sina Yarımadası'nda ki operasyon üssünden mahrum bırakacak kadar derin bir saldırı düşüncesini de göstermektedir. Nitekim dönemin başbakanı Moshe Sharett'in işaret ettiği üzere İsrail'in 1948'den sonra Arap ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmek için birçok fırsatı olmasına rağmen, toprak genişletme istenci onu sürekli çatışmaya ve işgale yani "kutsal teröre" itmiştir.²⁷ İsrail'in Mısır'ın içerisinde yürütmüş olduğu bu operasyonlar Mısır'da güvenlik problemleri yaratmakla birlikte dış politikada ABD ve İngiltere gibi ülkelerden uzaklaşmasını da beraberinde getirmiştir. 1955'te Mısır'ın Çekoslovakya (Sovyetler Birliği adına) ile büyük bir silah anlaşması yapması, İsrail'i tehdit altında hissetmesine yol açmıştır. Ayrıca, Cemal Abdülnasır'ın Arap milliyetçiliği hareketinin lideri olarak ortaya çıkışı, İsrail için ek bir tehdit unsuru olmuştur. Fedayeen (Filistinli gerilla grupları) eylemleri cesur-

laştıkça ve daha fazla İsraili öldürdükçe, İsrail Mısır'ın Gazze'deki operasyon üssüne saldırma planları yapmıştır. Bütün bu süreçlerde İsrail, 1955'ten itibaren İngiltere ve Fransa'nın Nasır'ın düşüşünü hızlandırmak²⁸ için çeşitli propaganda (Nazi yakıştırmaları) ve ittifak arayışları içerisinde olmuştur. İsrail'in kışkırtmaları neticesinde İngiltere, Fransa ve İsrail'in ortak operasyonu ile Nasır rejimini değiştirmek için 1956'da başlayan saldırı harekâtı neticesinde İsrail 1956'da Sina Yarımadası'nı işgal etmiştir. İngiltere ve Fransa'nın Süveyş Kanalı'nı kontrol etmek için yaptıkları operasyon aynı zamanda İsrail'in saldırı hedeflerine ulaşmak için yarattığı bir komplö ve uluslararası hukuku ihlal ettiğine dair yaygın bir kanaat oluşmuştur. Ancak ABD ve Sovyetler Birliği'nin müdahaleleri neticesinde İngiltere ve Fransa Süveyş'ten çekilmiş ve İsrail de 1957'de işgal ettiği Sina'dan çekilmek zorunda kalmıştır.²⁹

Arap Milliyetçiliğinin Yükselişi

Arap ülkelerinin 1948 Savaşını kaybetmesi Arap ülkelerinde ciddi dönüşümlere sebep olmuştur. Nitekim Mısır'da 1952 Hür Subaylar darbesi ile rejim değişmiş, Suriye'de rejimin başarısızlığı bir askeri darbeler süreci başlatmakla birlikte 1960'lı yıllardan itibaren Baas Partisinin hâkim olduğu bir militarist yapı oluşmuştur. Süveyş Krizi (1956) sonrasında Mısır liderliğinde güçlenen Arap Birliği veya Arap Milliyetçiliği, Filistin Meselesi üzerinden kendisini inşa etmiştir. Bu nedenle İsrail'in devam eden işgali 1950'li ve 1960'lı yıllarda Arap ülkeleri arasındaki ittifak ve itilafların temel birleştirici unsuru olmuştur.³⁰ İsrail'in devam eden işgali üzerinden yükselen Arap Birliği

arayışlarının, İsrail karşıtı propagandaları ve silahlanmaları, birlik arayışları İsrail açısından bir güvenlik problemi olarak algılanmıştır. Bu dönemde Şam ile Kahire arasındaki yakınlaşma İsrail açısından temel güvenlik problemi olmuştur. Mayıs 1967'de, Mısır'ın Şarm el-Şeyh'teki Birleşmiş Milletler Acil Durum Gücü (UNEF) birliklerini geri çekme talebi ve Akabe Körfezi'ni İsrail gemilerine kapatması, savaşa giden gerilimi tırmandırmıştır. İsrail, bu eylemleri bir "savaş nedeni" olarak görmüştür.³¹ İsrail tarafından savaşın temel sebebi Arap ülkelerinin davranışları olarak gösterilmesine rağmen, İsrail'in uzun zaman 1967 savaşını planladığını ve Arap ülkelerin aske-

ri kapasitesini bitirmek için uğraştığı bilinmektedir. Nitekim 1964'ten itibaren İsrail'in Lübnan, Suriye ve Ürdün'ün su kaynaklarına ulaşmasını engelleme,

1967 ve 1973 Savaşları ve Sonrası (1967-1977)

1967 Savaşı, uluslararası hukuk açısından karmaşık ve tartışmalı bir başlangıça sahne olmuştur. İsrail'in savaşı başlatan ani saldırısı, birçok uluslararası gözlemci tarafından bir ihlal olarak görülmüştür. İsrail ise bu eylemi, Mısır'ın 22 Mayıs 1967'de Tiran Boğazı'nı İsrail gemilerine kapatmasını savaş nedeni olarak görmesi ve bunun "önleyici savunma" olarak meşruiyetini iddia etmesiyle açıklamıştır.³³ Bu durum, önleyici askeri eylemlerin uluslararası hukuk ve diplomatik teamüller açısından meşruiyeti sorununu gündeme getirmiştir. İsraili tarihçi Avi Shlaim, bu savaşın "kaçınılmaz bir seçimli savaş" olduğunu belirtmiş, yani İsrail'in diplomatik çözüm yollarını tercih etmek yerine askeri eyleme başvurduğunu öne sürmüştür. İsrail askeri liderliği ise Mısır'ın Dimona nükleer reaktörüne sürpriz bir saldırı düzenlemesi korkusu ve İsrail Ordusunun caydırıcılık imajını yeniden inşa etme arzusu nedeniyle önleyici bir saldırı başlatmak için hükümette sürekli baskı yapmıştır.³⁴ Uluslararası hukuk açısından ileriye yönelik bir tahmin üzerinden yürütülen ve meşrulaştırılmaya çalışılan bu tür bir "savunma savaşı" biçimi kabul edilebilir bulunmamıştır.³⁵ Çünkü ileriye yönelik belirsiz ve kesin olmayan tehdit algıları üzerinden saldırıları meşrulaştırma şekilleri, devletler hukuku açısından olumsuz bir emsal oluşturma ihtimali bulunmaktaydı. Nitekim 1967'deki İsrail'in uluslararası hukuka uymayan bu saldırısı sonrasında birçok devlet tarafından emsal olarak algılanmış ve ileriye yönelik belirsiz ve kesin olmayan müdahaleler (2003 Irak İşgali ve 2022'de Ukrayna İşgali) için yol açmıştır.

Filistin kuzeyinde bulunan su kaynaklarını kontrol etmek amacıyla yaptığı girişimler, savaşın asıl sebepleridir.³²

Altı gün süren bu savaşın genel seyri oldukça hızlı ve İsrail'in işgaliyle sonuçlanmıştır. Savaş, 5 Haziran 1967'de İsrail'in Mısır hava kuvvetlerine karşı düzenlediği şaşırtıcı bir hava saldırısıyla başlamış ve Mısır hava kuvvetlerinin çoğunu yerde imha edilmiştir. Bu ilk saldırının ardından İsrail Ordusu, Batı Şeria ve Doğu Kudüs'ü ele geçirmiştir. Savaşın sonlarına İsrail, Suriye toprağı olan Golan Tepelerini de işgal etmiştir. Savaşın sonunda İsrail, Batı Şeria, Doğu Kudüs, Gazze Şeridi, Sina Yarımadası ve Golan Tepeleri de dahil olmak üzere geniş toprakları işgal etmiştir.

1967 Savaşı'ndan sonra İsrail, Batı Şeria, Gazze Şeridi, Sina Yarımadası ve Golan Tepeleri gibi geniş Arap topraklarını işgal etmesi bölgedeki gerilimi artırdı ve yeni çatışmalara yol açtı.³⁶ Özellikle İsrail'in savaş sonrasında ortaya çıkan "toprağa karşı barış" perspektifine yanaşmaması ve işgal ettiği topraklardan geri çekilmeyi düşünmemesi, uzlaşmaz tavır bölgede çatışma ortamının yükselmesinin temel sebebidir. Mısır lideri Nasır, 1969 baharında İsrail'in Süveyş Kanalı'nın doğu yakasında inşa ettiği Bar-Lev Hattı'nı hedef alan "Yıpratma Savaşı"nı başlattı. Bu savaş, Mısır'ın İsrail'i geri çekilmeye zorlama ve uluslararası diplomatik çabaları teşvik etme amacını taşıyordu.³⁷ İsrail, yeni edindiği ABD Phantom jetlerinin de yardımıyla Mısır'a karşı derinlemesine hava saldırıları düzenleyerek karşılık verdi. Bu gergin ortamda, ABD Dışişleri Bakanı William Rogers 1970 yılında bir barış planı sundu. Bu plan, İsrail, Mısır ve

Ürdün arasında BM Güvenlik Konseyi'nin 242 sayılı Kararı³⁸ temelinde barış görüşmelerini yeniden başlatmayı amaçlıyordu. İsrail başlangıçta BM 242 sayılı Kararı'nı³⁹ hiçbir zaman kabul etmediğini savundu, ancak İsrail'in BM büyükelçisi 1968'de bunu alenen kabul etmişti. İsrail kabinesi Aralık 1970'te, Mısır ve Ürdün ile Dr. Gunnar Jarring'in himayesinde barış görüşmelerine yeniden başlama kararı aldı. Ancak İsrail, Haziran 1967 öncesi sınırlara çekilmeyi reddetti ve 1967 ateşkes hatlarının İsrail'e doğal savunma pozisyonları, düşman saldırısı durumunda erken uyarı süresi ve stratejik derinlik gibi önemli stratejik faydalar sağladığını vurguladı. Nasır, planı kabul etmeye hazır olduğunu belirtse de İsrail'in askeri üstünlüğünü garantilemek için ABD'nin daha fazla adım atması durumunda bunun Araplar için "geri dönülmez bir yol" olacağını söyledi. İsrail'in özellikle barış süreçlerindeki uzlaşmaz tavır, işgal ettiği toprakları geri verme konusundaki direnci, Arap ülkelerinin yeni bir savaşı başlatmak zorunda bırakmıştır.⁴⁰

Ekim 1973 tarihinde Mısır ve Suriye'nin başlattığı 1973 Savaşı veya Ramazan Savaşı, 1970'lerin ortalarında bölgeye damgasını vuran en önemli olaylardan biridir. Bu savaş, Mısır ve Suriye'nin İsrail'e karşı eşzamanlı bir sürpriz saldırısıyla başladı. Savaşın ilk günlerinde İsrail, Sina'da önemli askeri geri çekilmeler yaşadı ve Golan Tepeleri'nde de toprak kaybetti. Bu durum, İsrail kamuoyunda büyük bir şok ve hayal kırıklığı yarattı. Savaşın başındaki İsrail geri çekilmeleri, Genelkurmay Başkanı Yitzhak Rabin'in ifadesiyle İsrail'i "don paçalarıyla" yakaladı.⁴¹ Ancak savaşın gidişatı hızla değişti. ABD'nin önemli askeri yardımıyla İsrail, askeri üstünlüğünü yeniden sağladı. İsrail Ordusu, Sina'da kaybettiği toprakların çoğunu geri aldı ve Süveyş Kana-

lı'nı geçerek Mısır'ın Üçüncü Ordusu'nu kuşattı. Kuzeyde ise, Golan Tepelerini geri alarak Şam'a doğru ilerledi. Bu askeri başarıya rağmen, savaş İsrail için büyük maliyetler getirdi. 6-24 Ekim arasındaki dönemde yaklaşık 1.854 İsrail askeri hayatını kaybetti ve toplamda 5.000'e yakın kayıp verildi. Bu rakam, o dönemdeki yaklaşık 3 milyonluk nüfus için oldukça yüksekti ve İsrail'in morali ve güveni üzerinde derin bir etki bıraktı. Savaş sonrası uluslararası baskı altında kalan İsrail, tüm askeri başarılarına rağmen istediği hedeflere tam olarak ulaşamadı.⁴²

1973 Savaşı ABD'nin Orta Doğu'daki rolünü de yeniden şekillendirdi. Savaş sonrası dönemde ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'in "mekik diplomasisi" devreye girdi ve Mısır ile Suriye arasında kuvvet ayrışma anlaşmaları yapıldı. Bu, İsrail'in işgal altındaki topraklardan çekilmesi yönünde atılan ilk önemli adımlardan ve bölgesel statükoyu değiştirdi.⁴³ Savaş sonrası dönemde en çarpıcı gelişme Mısır'ın İsrail ile barış arayışına girmesi oldu. Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat, ülkenin iç sorunlarına odaklanmak, ekonomik kalkınmayı hızlandırmak, askeri harcamaları azaltmak ve ABD'den daha fazla yardım çekmek gibi nedenlerle İsrail ile barışı hedefledi. Sedat, 1971'de İsrail'i tanımaya ve barış yapmaya hazır olduğunu ifade eden bir diplomatik girişimde bulunmuş, ancak İsrail Başbakanı Golda Meir bu teklifi reddetmişti.⁴⁴ Ancak 1977'de Sedat, tarihi bir adım atarak Kudüs'e gitti ve İsrail parlamentosu Knesset'te konuştu. Bu ziyaret, diğer Arap ülkeleri tarafından büyük tepkiyle karşılandı ve Mısır'ın Arap dünyasında yalnızlaşmasına neden oldu. Bu durum, barış sürecinde önemli bir dönüm noktası oldu. Sedat'ın bu adımı, ABD Başkanı Jimmy Carter'ın arabuluculuğuyla

1978'de Camp David Zirvesi'ne yol açtı. Bu zirvede İsrail Başbakanı Menahem Begin, Sedat ve Carter arasında Camp David Anlaşmaları imzalandı. Camp David Anlaşmalarını takiben, 26 Mart 1979'da Washington'da Mısır-İsrail Barış Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma, Arap-İsrail çatışmasının tarihinde bir ilkti ve iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasına ve İsrail'in Sina Yarımadası'ndan aşamalı olarak çekilmesine yol açtı.⁴⁵

1978-1979 Camp David Anlaşmaları, esasen Mısır ile İsrail arasında bir barış anlaşması için çerçeve sunan belgeler olarak öne çıkmıştır. Bu anlaşmalar, iki devlet arasında savaş halini resmi olarak sonlandıran, İsrail'in Sina Yarımadası'ndan çekilmesini, diplomatik ilişkilerin kurulmasını, güvenlik düzenlemelerini ve denizcilik serbestliğini içeren bir barış antlaşmasına yol açmıştır. Ancak, Filistin için önemli olumsuzluklar barındırmaktaydı. Filistin davasına ilişkin olarak, anlaşmalar Batı Şeria ve Gazze'deki Filistinliler için bir "özerk yönetim" kurulmasını ve bunun nihai bir anlaşmaya geçiş dönemi olmasını öngörse de bu konudaki müzakereler kasten belirsiz bırakılmıştır. Filistinliler müzakerelere doğrudan katılmadığı için Mısır adeta onların "davetsiz vekil temsilcisi" rolünü üstlenmek zorunda kalmıştır. İsrail Başbakanı Menachem Begin'in yerleşim birimleri inşaatlarını yoğunlaştırma kararında diretişi, Batı Şeria ve Gazze'de seçimler için bir hedef tarih belirlemeye karşı çıkışı ve geri çekilme konusundaki uzlaşmaz tavrı, Filistinlilerin kendileri için anlamlı bir ilerleme kaydedilmesi umudunu zayıflatmıştır. Dahası, anlaşmanın ikili Mısır-İsrail barışına odaklanması, Begin'in Filistin sorununa yapıcı bir şekilde yaklaşması için çok az teşvik bırakmıştır, çünkü Mısır'ın askeri

gücü denklemden çıkarılmıştı. Filistinlilerin doğrudan katılımı olmadığı sürece, anlaşmaların Batı Şeria ve Gazze ile ilgili kısmı, takip eden on yıl boyunca esasen gündemin dışında bırakılmıştır.⁴⁶ Mısır'ın İsrail ile imzaladığı barış antlaşması, Arap dünyasında derin bir ayrışma yarattı. Diğer Arap ülkeleri, Mısır'ı ihanetle suçladı ve "ret cephesi" olarak adlandırılan bir blok oluşturarak Kahire'ye karşı diplomatik ve ekonomik boykot uyguladılar. Mısır, Arap Birliği'nden ihraç edildi ve birliğin merkezi, Kahire'den Tunus'a taşındı. Bu durum, Arap ülkelerinin ortak bir dış politika yürütme kabiliyetini ciddi şekilde zayıflattı ve Filistin davası konusunda birleşik bir cephe oluşturulmasını engelledi.⁴⁷ Nitekim Mısır devlet başkanı Enver Sedat, Filistinlileri dışarda bırakarak İsrail ile karşılıklı anlaşma imzalayarak kendi sonunu hazırlamıştır. Anlaşma sonrasında hain ilan edilen Sedat, Ekim 1981 tarihinde Kahire'de 1973 Savaşı için düzenlenen resmi geçit sırasında İslami Cihat örgütünün elemanları tarafından suikast uğramış ve hayatını kaybetmiştir.

Diğer Arap ülkeleri, Filistinlilere danışmadan veya onların rızası olmadan İsrail ile ayrı bir barış yapılmasına karşı çıktılar. Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ), Mısır'ın bu adımını kınadı ve kendisini Filistin halkının "tek meşru temsilcisi" olarak gören tutumunu sürdürdü. 1974 Rabat Arap zirvesi, FKÖ'yü "Filistin halkının tek meşru temsilcisi" olarak tanıdı. Beşar el-Caferi'ye (1980'de Suriye Dışişleri Bakanı) göre 1973 Savaşı sonrasında Mısır ve Suriye arasındaki ortaklığın bozulmaya başlaması ve Camp David ile bu ortaklığın biterek tam bir ayrışmaya dönüşmesi, en büyük Arap ülkesinin kendisini Arap Davası'ndan uzaklaştırması, bölge ülkelerinde odak kaymasına neden olmuştur. Filistin meselesi önemini yitir-

meye ve bölge ülkeleri kendi yerel meselelerine odaklanmaya başlamıştır. Bereketli Hilal Planı, Büyük Suriye, Mağrip Arap Birliği, Nil Vadisi Birliği, Körfez İşbirliği Teşkilatı gibi daha bölgesel meselelerin asıl odak olması, Arap dünyasındaki

bölünmeyi derinleştirmiş ve İsrail karşısında ortak hareket etmeyi zorlaştırmıştır. Böylelikle adil barış gerçekleşmemekle birlikte Filistin halkının bugüne kadar süren mağduriyetine yol açmıştır.⁴⁸

FKÖ, Lübnan'ın İşgali ve Katliamlar

Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ), 1960'lardan itibaren Arap Birliği ve Arap milliyetçiliğinin güçlü olduğu zamanlarda ortaya çıkmış silahlı bir direniş örgütüdür. Arap ülkelerinin Filistin'i askeri yollarla ele geçirmede gösterdikleri zayıflık nedeniyle Filistinlilerin kendi devletleri ve toprakları için inisiyatif almaları gerektiği düşüncesinden hareketle kurulmuştur. 1964 tarihinde örgüt, Filistin kurtuluşu için silahlı direnişi benimsemiştir. 1967 Savaşı neticesinde Arap ülkelerinin İsrail karşısında hezimete uğraması, örgütü doğrudan çatışma ortamına itmiştir. 1968 tarihinde Karameh muharebesinde elde ettiği zafer ile bölgedeki varlığını güçlendirmiştir.⁴⁹ 1970-1971 yılları arasında Ürdün'de krallık yönetimine karşı mücadelesini kaybetmesine rağmen FKÖ, 1970'lerde uluslararası bir tanınırlığı elde etmiş ve Filistin halkının tek temsilcisi olmuştur.⁵⁰ Arafat 1974'ten itibaren FKÖ'nün İsrail dışındaki hedeflere yönelik saldırılarına son vermesini savunmuş ve dünya kamuoyunun FKÖ'yü Filistin halkının meşru temsilcisi olarak kabul etmesini istemiştir. 1974 yılında Arap devlet başkanları FKÖ'yü tüm Filistinlilerin tek meşru temsilcisi olarak tanımış ve FKÖ 1976 yılında Arap Birliği'ne tam üye olarak kabul edilmiştir. FKÖ, 1979 yılında İsrail işgali altındaki Sina Yarımadası'nı Mısır'a iade eden fakat İsrail'in işgal altındaki Batı Şeria ve Gazze Şeridi topraklarında bir Filistin devleti kurulmasını kabul etmesini sağlayamayan Camp David barış anlaşmasıyla sonuçlanan Mısır ve

İsrail arasındaki müzakerelerin dışında bırakılmıştır. Mısır'ın barış ile savaşın dışına itilmesi İsrail'in yeni genişleme stratejileri yürütmesine alan açmıştır. Nitekim İsrail için en büyük tehlike olan FKÖ'nün bulunduğu Lübnan bu sefer İsrail'in kutsal terörünün hedefi olmuştur.

falanjist

Lübnan iç savaşı sırasında taraf olarak yer alan aşırı sağcı Hıristiyan silahlı milis kuvvetler.

İsrail'in 1982'deki Beyrut'u işgali, Lübnan siyasetini kendi çıkarları doğrultusunda yeniden şekillendirme ve FKÖ'nün ülkedeki varlığını sona erdirmeye amacı güden kapsamlı bir müdahale idi. İsrail Savunma Bakanı Ariel Şaron, Lübnan'da Maruni Hıristiyan hâkimiyetini yeniden kurmayı hedefleyen "Büyük Çamlar" (Big Pines) kod adlı iddialı bir operasyon tasavvur etmişti.⁵¹ Başlangıçta "Celile için Barış Operasyonu" olarak duyurulan bu askeri harekât, Beyrut'un batısına ilerleyerek ve ABD'ye verilen sözlere rağmen şehri işgal ederek belirgin şekilde genişletildi.⁵² Bu durum, İsrail'in bir Arap başkentine girmeyeceği yönündeki önceki güvenceleriyle çelişiyordu. İşgal, uluslararası hukuka aykırı olarak başka bir ülkenin iç işlerine yasa dışı bir müdahale idi.⁵³ İsrail, FKÖ'nün Lübnan'da silah taşıma ve kendi dış politikasını yürütme yetkisine sahip bir "devlet içinde devlet" haline geldiğini iddia ederek müdahalesini meşrulaştırmaya çalıştı.

Ancak bu işgal, iç işlerine müdahalenin ötesinde, sivil nüfusa yönelik ciddi ihlallere ve katliamlara yol açtı. En bilinen olaylardan biri, 16-18 Eylül tarihleri arasında gerçekleşen *Sabra ve Şatilla Katliamları*'dır.⁵⁴ İsrail'in bilgisi ve onayıyla, Falanjist milis güçleri bu Filistin mülteci kamplarına girerek kadın ve çocuklar da dahil olmak üzere yüzlerce sivil katletti. İsrail askerlerinin katliam sırasında kampların üzerini aydınlatma fişekleriyle aydınlattığı belgelenmiştir, bu da katliamcılarının eylemlerini kolaylaştırmıştır. Olayların ardından kurulan Kahan Soruşturma Komisyonu, Ariel Şaron'un istifasını ve diğer askeri yetkililerin görevden alınmasını tavsiye etti. Ayrıca, Ayin el-Hilweh gibi kamplar tamamen yok edilmiş, Rashidiya, El-Bass ve Burc el-Şemali gibi diğer kamplar da ağır tahribata uğramış ve evlerin büyük bir kısmı yıkılmıştır.⁵⁵

İsrail'in FKÖ'yü ve Lübnan'daki üslerini yok etme arzusu Haziran 1982'de İsrail'in bu ülkeyi işgal etmesine yol açmıştır. İsrail birlikleri kısa süre içinde, birkaç yıl-

Yerleşim Politikaları ve Birinci İntifada

1977 tarihinde İsrail'de milliyetçi Likud Partisi'nin iktidara gelmesiyle birlikte, işgal altındaki topraklarda Yahudi yerleşimlerinin genişletilmesi politikası hız kazanmıştır. Ariel Şaron, hem Batı Şeria hem de Gazze'deki yerleşimleri artırma planlarını uygulamış ve bu yerleşimleri İsrail'in güvenlik ihtiyaçları için temel olarak görmüştür. Şaron, Batı Şeria ve Gazze'deki yerleşimlerin sürdürülmesini ve mevcut yerleşimlerin genişletilmesini mantıklı bulmuş, Golan Tepeleri, Batı Şeria ve Gazze'nin elde tutulmasının güvenlik konsepti için gerekli olduğuna inanmıştır.

Aralık 1987'de, işgal altındaki Batı Şeria ve Gazze Şeridi'nde Birinci İntifada (Ayaklanma) başlamıştır. Bu, bilinçli bir trafik kaza-

dır FKÖ'nün merkezi olan Lübnan'ın başkenti Beyrut'u kuşatmıştır. Müzakerelerin ardından FKÖ güçleri Beyrut'u boşaltmış ve Filistin davasını destekleyen Arap ülkelerine nakledilmiştir. 1983'te Arafat'ın Beyrut'tan Tunus'a çekilmesinin ardından FKÖ'de Arafat'ın liderliğine karşı artan bir memnuniyetsizlik ortaya çıkmış ve Suriye birlikleri tarafından desteklenen Suriye destekli FKÖ isyancıları Arafat'ın kalan birliklerini Lübnan'dan çıkarmaya zorlamıştır.⁵⁶ FKÖ'nün bu süreci onun dışarıda ayrık bir varlık ve diğer ülkelerin müdahalesine açık bir yapılanma haline getirmiştir. Arafat'ın 1970'lerde kazandığı güç, 1980'lerden itibaren erimeye başlamıştır. Özellikle Mısır'ın İsrail ile barış yapması neticesinde İsrail'in normalleşmeye başlaması, dışarda olan FKÖ yönetiminin işgal bölgelerine müdahalesinin sınırlı olması, 80'lerden itibaren bölgede İslami grupların bir alternatif direniş yapısıyla ortaya çıkması ve Soğuk Savaş'ın sert yapısının çözülmesi, FKÖ'yü yavaş bir şekilde barış yoluna itmiştir.

sında dört Gazzeli Filistinlinin ölmesinin ardından tetiklenen ve hızla yayılan şiddetli gösteriler ve protestolarla karakterize edilen bir halk ayaklanmasıydı. Çoğu genç Filistinli, İsrail otoriteleriyle çatışmak için taş ve moloz kullanmıştır. İsrail, ayaklanmayı durdurmak ve düzeni sağlamak için Savunma Bakanı Yitzhak Rabin'in talimatıyla harekete geçmiştir. Rabin'in, askerlerine Filistinlilerin kemiklerini kırın talimatı,⁵⁷ İsrail'in işgal politikalarının sertliğini ve Filistinlilere karşı kaba kuvvet kullanımını bir kez daha gözler önüne sermiştir. İntifada, İsrail'in Batı Şeria ve Gazze'ye bakış açısını değiştirmiş, bu toprakların elde tutulmasının maliyetlerinin önemli olduğunu göstermiştir.

Oslo Anlaşmaları (1992-2000)

1967 Savaşı, İsrail'in sosyo-politik yaşamında köklü bir değişime yol açmış ve bu durum, aşırı dindar (ultra-Ortodoks) Yahudilerin güç kazanmasına neden olmuştur. Savaş sonucunda kazanılan topraklar -Golan Tepeleri, Doğu Kudüs, Gazze, Sina Yarımadası- bu kesim tarafından "*ilahi mucize*" olarak değerlendirilmiş, dini söylemlerin seküler değerlerden ayrılarak devlete kutsal bir yapı kazandırılması hedeflenmiştir.⁵⁸ Bu dönemden itibaren işgal edilmiş topraklarda, meşruyetleri kutsal metinlere dayandırılan yerleşimler kurulmaya başlanmış, bu da dini siyonizmi ve onun şiar edindiği "*Büyük İsrail Krallığı*" fikrini güçlendirmiş ve Yahudi Dini Terörünü yaratmıştır. Yahudi Dini Terörü,⁵⁹ teritoryal bir hakimiyet, yani *Eretz İsrail* üzerinde tam hâk iddiasından beslenmekte, Yahudi olmayanlara (özellikle Araplara) karşı sert bir tutum takınmakta, onlara karşı her türlü şiddet eylemini meşru olarak görmekte ve eylemlerini Yahudi dini yasası olan Halakha'ya atıfla meşrulaştırmaktadır.⁶⁰ Bu terörün temel amacı, beklenen Mesih'in gelişini hızlandırmak ve Yahudi kurtuluşunu sağlamaktır. Rapoport'un belirttiği gibi, Mesih inancının "*kıyameti zorlamak*" için bir mücadeleye katılmayı gerektirmesi, teröre yol açan bir faktör haline gelmiştir, zira inanan Yahudiler için tapınağın yeniden inşası gibi hedeflere ulaşmanın önündeki engellerin kaldırılması, tanrıyı memnun etmek adına uygulanan şiddeti "*kutsal terör*"⁶¹ olarak adlandırmalarına ve meşrulaştırmalarına neden olmuştur.

1977 seçimleri, dini siyonizm ve aşırı sağın desteğiyle Menahem Begin liderliğindeki Likud partisinin iktidara gelmesiyle İsrail siyasetini soldan sağa kaydırmıştır. Bu değişim, dini siyonistlere

işgal edilen topraklardaki kazanımlarını sürdürme fırsatı sunmuştur. Yönetime "*Filistinlilere kendi kaderlerini belirleme ve bağımsız bir devlet kurma hakkı verilemez*" ilkesi dikte edilmiş; 1967'den beri işgal edilen topraklarda sürekli olarak silahlı İsrail kuvvetlerinin bulundurulması, Yahudilerin yerleştirilmesi ve yerlilerin sürülmesi öngörülmüştür. Güvenlik politikalarının savaş gerektirdiği tezi inandırıcılığını yitirmeye başlamış, yerine çoğunlukla "*mistik-dinsel ve tarihsel*" nedenler ön plana çıkmıştır. Bu dönemde, İsraili hahamlar, "*Batı Şeria'daki halklarla -Filistinliler- savaş durumundayız, bu nedenle de oradaki insanları öldürme hakkımız olduğu*" şeklinde söylemlerle Filistinlilere yönelik şiddeti meşrulaştırmışlardır. 1974'te kurulan Gush Emunim (İnanç Bloğu) gibi örgütler, bu mücadeleyi hem siyasi hem de askeri (şiddet) boyutta temsil ederek, "*Torah'a Göre İsrail Halkı İçin İsrail Toprakları*" sloganıyla yerleşimleri yöneten temel kurum haline gelmiş ve mesiyani bir vizyonla Batı Şeria'nın "*Büyük İsrail Toprakları*"nın bir parçası olduğunu vurgulamışlardır.⁶² İsrail'deki bu zihinsel dönüşüm, Arap ülkelerinin Filistin davasıyla ilgilenmemeleri ve işgal politikalarının işgal edilmiş topraklarda sertleşmesi, Filistin intifadasını başlatmıştır.

halakha

Halakha (İbranice: "yürümek" kökünden, Halaha diye de yazılır), Yahudi dini hukuk sistemini tanımlayan kavramdır. Yahudiliğin "şeriat"ı olarak da nitelenebilecek Halakha, yazılı Tevrat ve sözlü gelenekten (Talmud ve rabbinik literatür) kaynaklanan tüm bağlayıcı dini kural ve uygulamaları kapsar.

Birinci İntifada, 9 Aralık 1987'de Gazze'de bir İsrail kamyonunun Filistinlileri öldürmesiyle başlayan trafik kazası görünümüne bir terör saldırısıyla patlak vermiş olsa da asıl nedenleri İsrail hükümetinin 1967'den beri işgal altındaki topraklarda uyguladığı uzun süreli işgal, aşığıllama ve baskıcı politikalar, artan yerleşim yerleri ve Filistinlileri topraklarından tecrit etme çabalarıydı. Daha eğitimli ve daha az itaatkâr olan genç Filistin nüfusunun isyana öncülük etmesiyle, genel grevler, boykotlar, vergi ödemeyi reddetme ve toplu gösteriler gibi ekonomik araçlar İsrail devletini zorlamak için kullanılmıştır.⁶³ Bu ayaklanma, İsrail ekonomisine yıllık 1,5 ila 2 milyar dolar gibi ağır bir maliyet getirmiştir. İntifada'nın doğrudan ve dolaylı sonuçları arasında Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) büyüme oranının önemli ölçüde düşmesi (1987'deki %6,1'den 1989'da %1,4'e) ve işsizlik oranının artması (1987'deki %6,1'den 1989'da %8,9'a) yer almıştır. Filistinli işçilere bağımlı olan inşaat ve tarım sektörleri büyük zarar görmüş, İsrail mallarına yönelik boykotlar ise sanayi ürünleri satışlarında ciddi düşümlere neden olmuştur (1987'de 850 milyon dolardan 1988'de 250 milyon dolara). Askeri harcamalarda büyük artışlar yaşanmış, turizm gelirleri düşmüş ve ülkedeki yatırımlar siyasi istikrarsızlık nedeniyle azalmıştır. Ayrıca, İsrail'in protestoculara karşı kullandığı sert güç, Batı dünyasında İsrail'in imajını "kurban"dan "zalimlik ve ayrımcılık"a çevirmiş, bu da ABD'nin İsrail'e mali yardımlarını sorgulamasına ve İsrail'in Filistinlilerle müzakere etmesi için baskı yapmasına, hatta bazı Avrupa ülkelerinin İsrail mallarını boykot etmesine yol açmıştır.⁶⁴ Tüm bu ekonomik ve sosyal baskılar, Birinci İntifada'nın resmen 1993'teki Oslo Anlaşmaları ile sona ermesinde ve İsrail'in Filistinlilerle müzakere masasına oturma kararında önemli bir faktör olmuştur.

Körfez Savaşı da (1990-1991), İsrail'in güvenlik algılarını derinden etkilemiştir. Irak'ın İsrail'i hedef alan tehditleri ve balistik füze saldırıları, İsrail'i uluslararası toplumun bu tehditleri yeterince ciddiye almadığı endişesine sevk etmiştir. Ancak Körfez Savaşı sonrasında, Arap-İsrail çatışmasına yönelik barış görüşmeleri yeniden ivme kazanmıştır. Madrid Barış Konferansı (1991), İsrail ile Suriye, Lübnan, Ürdün ve Filistinliler arasında ilk çok taraflı barış görüşmelerine zemin hazırlamıştır. Bu konferans, İsrail'in Filistinlilerle doğrudan müzakere etme politikasını temsil eden önemli bir adımdır.⁶⁵

1992 seçimlerinde İşçi Partisi'nin Yitzhak Rabin liderliğinde iktidara gelmesi, İsrail siyasetinde ve dış politikasında önemli değişikliklerin habercisi olmuştur. Rabin, hükümetin ana hedeflerinden biri olarak barış sürecini ilerletmeyi taahhüt etmiştir. İşgal altındaki topraklardaki yerleşimlere yapılan hükümet yatırımlarını durdurarak, bu fonları ekonomiyi güçlendirme programlarına aktaracağını ve ABD ile ilişkileri iyileştireceğini belirtmiştir. Ayrıca, Madrid çerçevesinde Filistin delegasyonu ile barış görüşmelerini ilerleteceğini ve FKÖ ile müzakere etmeme politikasını sürdüreceğini tekrarlamıştır.⁶⁶ Bu politika daha sonra değişmiş, Rabin hükümeti FKÖ ile gizli müzakerelere girmiştir. 1993 tarihinde Oslo Anlaşmaları bu müzakereler sonucu ortaya çıkmıştır.

Oslo Anlaşmaları, İsrail ile Filistin Kurtuluş Örgütü arasında karşılıklı tanımayı ve sınırlı Filistin özerkliğini içeren bir dizi anlaşmayı ifade eder. Özellikle İlkeler Bildirgesi, İsrail'in Gazze Şeridi ve Eriha'dan kısmi çekilmesini ve Filistin Yönetimi'nin kurulmasını öngörmüştür. Ancak bu anlaşmaların, Filistinlilerin toprak kayıplarını ve yerleşim sürecini durdurmada yetersiz kalmıştır.⁶⁷ İsrail'in "güvenlik kaygıları" bahanesiyle Doğu

Kudüs'ü ve Batı Şeria'nın belirli bölgelerini kontrol altında tutmaya devam etmesi, anlaşmaların ruhuna aykırı bulunmuştur.

Oslo süreci devam ederken, İsrail'deki yerleşimci hareketi ve siyasi müttefikleri, Yahudi yerleşimlerinin büyümesini engellediği gerekçesiyle Rabin hükümetini şiddetle eleştirmiştir. Yerleşimciler, hükümet politikalarını kınayan protesto gösterileri düzenlemiş ve İsrail ordusuna Batı Şeria'daki Filistin kasabalarından üslerini kaldırma emirlerine uymamaları için çağrıda bulunmuşlardır. Ariel Şaron'un, Menachem Begin ve Likud'un 1977'deki seçim zaferinden bu yana Batı Şeria ve Gazze'deki Yahudi yerleşimlerinin "vaftiz babası" olarak anılması, işgal zihniyetinin devam ettiğini göstermektedir.⁶⁸ Yitzhak Rabin, 4 Kasım 1995'te Oslo Anlaşmalarını destekleyen bir mitingin ardından Yahudi bir aşırılık yanlısı olan Yigal Amir tarafından Tel Aviv'de suikast sonucu öldürülmüştür. Amir, Rabin'i "Yahudi halkına ihanet ettiği" ve "Tanrı'nın amacını göz ardı ettiği" için ölmeyi hak ettiğini belirtmiştir.⁶⁹ Bu trajik olay, Oslo sürecinde yeni bir aşamanın başlangıcı olmuştur.

Rabin'in suikastının ardından Binyamin Netanyahu, 1996 seçimlerinde başbakan seçilmiştir. Netanyahu, Oslo barış sürecine muhalif siyasi partilerin ve dini partilerin güçlendiği bir dönemde iktidara gelmiştir. Netanyahu, İsrail, Batı Şeria ve Gazze'de yerleşimleri teşvik etme taahhüdünü vurgulamıştır. Onun döneminde, Oslo Anlaşmalarının uygulanmasında yavaşlama ve Filistinlilerle ilişkilerde gerginlikler yaşanmıştır.⁷⁰ 1999'da Ehud Barak, Netanyahu'yu önemli bir farkla yenerek başbakan seçilmiştir. Barak'ın seçim kampanyası "barış ve güvenlik" üzerine odaklanmış, İsrail Ordusu'ndaki kariyerinin İsrail'i bu hedeflere ulaştırmada önemli bir faktör olacağını öne sürmüştür. Ancak Barak, İsrail tarihinin en parçalanmış

Knesset'yle karşılaşmıştır. Buna rağmen, geniş tabanlı bir koalisyon kurmayı başarmıştır. Barak, 2000 Camp David Zirvesi'nde Filistinlilerle kapsamlı bir barış anlaşmasına varmaya çalışmış, ancak görüşmeler başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁷¹

2000'deki Camp David Zirvesi neticesinden sonra barış sürecinin başarısız olmasının asıl müsebbibi olarak Yaser Arafat gösterilmiştir. Ancak barış sürecine kısaca göz atıldığında aslında İsrail'in barışa ilgilenmediği, tek derdinin meşruyet kazanmak ve işgal politikalarını sürdürmek olduğu görülmektedir.⁷² 28 Eylül 1995'te imzalanan Oslo II Anlaşması, Batı Şeria'nın A, B ve C olmak üzere üç idari bölgeye ayrılmasını öngörüyordu. A Bölgesi (%18,2) tamamen Filistin yönetimine bırakılırken, B Bölgesi (%21) idari olarak Filistin, güvenlik açısından ise İsrail kontrolüne verilmiştir. En geniş alanı kaplayan C Bölgesi ise tamamen İsrail yönetimine bırakılmıştır.⁷³ Anlaşmayla Filistin Geçici Hükümeti ve Konseyi İsrail tarafından tanınmış; ancak 2000'de Camp David görüşmelerinin başarısızlığıyla Oslo süreci çökmüş ve temel meseleler (Kudüs, mülteciler, yerleşimler, egemenlik) yerine tali konulara odaklanılmıştır. Barış süreci boyunca İsrail'de sağ ve sol fark etmeksizin yerleşimlerin boşaltılmasına karşı çıkmış, İsrail egemenliğine dahil edilmesi savunulmuştur. Yerleşimler nedeniyle Filistin tarafının gerçek bir egemenlik kurması mümkün olmamıştır. 1996'da 138 bin olan yerleşimci sayısı, 1998 sonunda 172 bine ulaşmış, Ehud Barak döneminde ise bu sayı 191 bine yükselmiştir. Oslo süreci sonunda yerleşimci sayısı %90 artmıştır. Filistinlilere verilen egemenlik alanı tarihi Filistin'in yalnızca %22'sini kapsamış, bu alan da yerleşimlerle parçalanarak Bantustan⁷⁴ benzeri bir yapıya dönüşmüştür. Süreç barış adı altında Filistinlilerin mülksüzleştirilmesiyle sonuçlanmış,

İkinci İntifada sonrası İsrail 3,4 milyar dolara mal olan, 720 km uzunluğundaki güvenlik duvarını inşa etmiştir. Bu süreç-

El-Aksa İntifadası ve Tek Taraflı Ayrışma (2000-2006)

El-Aksa İntifadası olarak da bilinen İkinci İntifada, Eylül 2000'de patlak verdi. İsrail'in o dönemdeki muhalefet lideri Ariel Sharon, 28 Eylül 2000'de Kudüs'teki Haram el-Şerife yaptığı ziyaret, çatışmanın doğrudan fitilini ateşleyen kıskırtıcı bir olay olarak kabul edilir. Filistinliler bu ziyareti bir meydan okuma olarak algıladı. Yaser Arafat da ziyaretin şiddeti tetikleyebileceği konusunda uyarılmıştı. Geniş bir perspektiften bakıldığında ise, intifadanın nedenleri arasında İsrail-Filistin barış sürecindeki ilerlememe, müzakerelerin başarısızlığı, İsrail'in devam eden ve genişleyen işgali ve her iki taraf arasında artan güvensizlik de bulunuyordu.⁷⁶ İsraililer, Arafat'ın terörü meşrulaştırdığına inanırken, Filistinliler de İsrail hükümetinin barış için samimi bir stratejisinin olmadığını düşünüyordu.⁷⁷

İlk İntifada'nın popüler bir ayaklanma olmasından farklı olarak, El-Aksa İntifadası yukarıdan aşağıya organize edilen bir çatışma olarak görüldü ve Yaser Arafat ile yakın çevresiyle doğrudan bağlantılı olduğu iddia edildi. Çatışmalar hızla tırmandı; Filistinliler İsraililere ateş açmaya başladı ve intihar saldırıları da dahil olmak

Gazze ve İnsanlığa Karşı Suçlar

Hamas 1987'de Müslüman Kardeşler Teşkilatı'nın bir uzantısı olarak kurulmuştur. Hamas, İsrail'in 1948'den itibaren devam eden ve sürekli şiddetlenen işgaline karşı silahlı siyaset yürüten İslami bir ulusal kurtuluş hareketidir. Hamas'ın Filistin davasındaki rolü II. İntifada'da Filistin kimliğini ve toplumunu İslami prensipler doğrultusunda şekillendirme çaba-

te 200 binden fazla Filistinli mülklerinden edilmiş, tarla ve arazilere erişimleri engellenmiştir.⁷⁵

üzere silahlı eylemler gerçekleştirdi. İsrail Ordusu ise buna aşırı güçle karşılık verdi. Sharon'un 2001'de başbakan olmasıyla, İsrail, "Savunma Kalkanı Operasyonu" gibi büyük çaplı askeri hareketler başlattı. Bu operasyonlar sırasında, Yaser Arafat'ın Ramallah'taki karargâhı İsrail birlikleri tarafından kuşatıldı ve tahrip edildi, Arafat ise ev hapsine alındı. İsrail, Arafat'ın karargâhında terörist faaliyetlerle bağlantılı belgeler ve yasa dışı silahlar bulunduğunu duyurdu ve hatta 2003 yılında Arafat'ı ortadan kaldırma ilkesel kararını aldı. El-Aksa İntifadası, Filistin ulusal hareketinin ilerlemesini ciddi şekilde sekteye uğrattı.⁷⁸ İsrail'de, barış süreciyle terörün ilişkilendirilmesi, iki devletli çözüm fikrine olan kamuoyu desteğini azalttı. Arafat'ın İsrail tarafından izole edilmesi ve artık ilgili bir figür olarak görülmemesi, Filistin Yönetimi'nin zayıflamasına neden oldu. Arafat'ın Kasım 2004'teki ölümü, Filistinlilerin 1948'den bu yana yaşadıkları en düşük noktaya işaret eden bir dönemin sonunu temsil etti.⁷⁹ Ancak II. İntifada döneminde FKÖ ve Arafat etkisini yitirirken Filistin kurtuluşuna yeni canlanmayı Hamam sağlamıştır.

larını sürdürmesiyle belirginleşmiştir. 2000 yılında patlak veren II. İntifada'ya kadar olan süreçte ve İntifada boyunca Hamas, Yaser Arafat liderliğindeki Fetih Hareketi'nin İsrail ile barış görüşmelerine odaklanması nedeniyle toplumsal ağlarda oluşan boşluğu doldurma fırsatını değerlendirmiştir. Hareket, camiler, hastaneler, eğitim kurumları, yaşlı bakım

merkezleri ve spor kulüpleri gibi geniş çaplı dini ve sosyal ağları etkin bir şekilde kullanarak toplumsal tabanını önemli ölçüde genişletmeyi başarmıştır. Bu kapsamlı toplumsal örgütlenme stratejisi, Hamas'ın siyasal söylemini geniş kitlelere ulaştırmasını ve işgale karşı direnişten aldığı motivasyonla yeni bir Filistin siyasallığı oluşturmasını sağlamıştır. Hamas'ın silahlı kanadı olan İzzeddin el-Kassam Tugayları'nın gerçekleştirdiği eylemler ve işgale karşı gösterdiği direniş, Filistin topraklarında İslami siyasal perspektifin yorumlanmasına yeni bir boyut getirerek Hamas'ın siyasal hayatındaki varlığını daha da pekiştirmiştir. Bu süreçte, Hamas, İsrail'e karşı cihadî kitleleri harekete geçirme ve motive etmenin en etkin aracı haline getirerek Filistin siyasal hayatının başat aktörlerinden biri haline gelmiş ve toplum nezdindeki popülaritesini artırmıştır.⁸⁰ Hareketin bu stratejileri ve artan etkisi, 2006 yılında yapılan Filistin Yasama Meclisi seçimlerinde büyük bir başarı elde etmesinin de temel kanıtı olmuştur.

2006 tarihinde Filistin'de gerçekleştirilen meşru seçimler neticesinde demokratik yollarla seçimleri kazanan Hamas, İsrail'in "güvenlik endişeleri" sebebiyle bazı şayialara uğramıştır. Özellikle FKÖ'nün İsrail, ABD ve Arap ülkelerinden aldığı destek, Hamas'ın meşru ve demokratik seçim zaferine gölge düşürme operasyonuna dönüşmüştür. Ancak, seçimle kazanılan zafer aynı şekilde askeri olarak sağlanmış ve Hamas 2007 tarihinden itibaren Gazze'nin kontrolünü elde etmiştir. Hamas'ın İsrail işgaline karşı yürüttüğü şiddetli operasyonlar ve İsrail meşruiyetini, varlığını kabul etmeme konusundaki kararlılığı, gayrimeşru şekillerde izole edilmesine neden olmuştur.⁸¹

2005 yılında İsrail'in Gazze Şeridi'nden

tek taraflı olarak çekilmesi, bölgedeki siyasi ve askeri çatışmanın odak noktasını değiştirmiştir.⁸² Yaklaşık 38 yıl süren askeri işgalin sona ermesine rağmen, İsrail, güvenlik gerekçeleriyle Gazze'nin sınırlarını, hava sahasını ve kıta sahanlığını kontrol altında tutmaya devam etmiştir. Bu çekilmenin başlangıçta taraflar arasında barış sürecinin yeniden canlanması için bir adım olması beklenirken, istenen sonuç sağlanamamış; aksine etkin diplomatik stratejilerin ve sosyo-ekonomik altyapının oluşturulmaması nedeniyle

İbrahim anlaşmaları

İbrahim Anlaşmaları, 2020 yılında İsrail ile Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Sudan ve Fas gibi bazı Arap ülkeleri arasında imzalanan normalleşme anlaşmalarıdır. Bu anlaşmalarla birlikte bahse konu ülkeler, İsrail'i resmi olarak tanımış ve diplomatik, ticari ilişkiler kurmuştur. ABD'nin himayesinde gerçekleşen bu adım, Arap-İsrail çatışmasında Filistin halkının yalnızlaştırılması anlamına gelmektedir. Anlaşmalar, Filistinlilerin işgal altındaki haklarının tamamen göz ardı ederek İsrail'e meşruiyet kazandırma süreci olarak değerlendirilmektedir. Müslüman halkların büyük kısmı bu normalleşmeye karşı çıkarken yöneticilerin siyasi ve ekonomik çıkarları uğruna bu anlaşmaları imzalaması, ümmetin ortak davası olan Filistin'in unutulmasına neden olmuştur. 7 Ekim sonrası İsrail'in Gazze'ye uyguladığı mezalim, bu anlaşmaların aslında bir barış değil işgalin devamına hizmet edildiğini göstermiştir.

iyimserlik kısa sürede yerini umutsuzluğa bırakmıştır. İsrail ayrıca, Gazze'nin ekonomisini, sınır geçişlerini ve birçok hayati kaynağı kontrol altında tutarak yaklaşık 2 milyon Filistinliyi olumsuz etkileyen siyasi ve ekonomik bir savaş başlatmıştır. Ulus-

lararası toplum nezdinde İsrail'in bu fiili çekilmeye rağmen bölge üzerindeki etkin kontrolünü sürdürmesi, Gazze'nin işgal statüsünde belirsizliğe yol açmaktadır.⁸³

2005'teki tek taraflı çekilmenin ardından İsrail, özellikle Hamas füzelerini gerekçe göstererek Gazze'ye yönelik operasyonlarını sürdürmüştür. 2008-2021 yılları arasında Dökme Kurşun (2008), Savunma Sütunu (2012), Koruyucu Hat (2014) ve Duvarların Koruyucusu (2021) gibi dört şiddetli saldırı düzenlemiş, bu da çatışmadaki asimetrik güç dengesini açıkça ortaya koymuştur.⁸⁴ İsrail'in bu operasyonları, bölgeyi kontrol altında tutma çabalarının sona ermediğini ve sistematik bir şiddet politikası uyguladığını göstermiştir. Örneğin, Dökme Kurşun Operasyonu'nda İsrail, Hamas'ı "düşman toprakta" bir "düşman" olarak tanımlayarak terörü Hamas ile eş anlamlı hale getirmiş ve eylemlerini meşru müdafaa olarak sunmuştur. Bu askeri operasyonlara ek olarak, İsrail, 2006'da Hamas'ın seçimleri

Yerleşimci Kolonyalizmden Apartheid Bir Güvenlik Devletine

7 Ekim 2023 tarihinde Hamas'ın İsrail işgaline karşı yürüttüğü Aksa Tufanı⁸⁷ operasyonu bölgesel ve küresel anlamda büyük değişiklikleri getirmekle birlikte ortaya çıkardığı en önemli şey İsrail'in ırkçı, apartheid ve soykırımcı yapısı olmuştur. İsrail, Aksa Tufanı sonrasında başlattığı Gazze operasyonları ile sivil ayrımı yapmadan Gazze'nin üst ve alt yapısını yıkmakla birlikte mevcut halde on binlerce insanı öldürerek bir soykırıma imza atmıştır. Nitekim Aksa Tufanı olmadan önce 2022 tarihinde Uluslararası Af Örgütü'nün yayınladığı "Israel's apartheid against Palestinians/İsrail'in Filistinlilere karşı uyguladığı apartheid"⁸⁸ isimli raporu yerleşimci kolonyalizmin yarattığı acımasız egemenliğin sonuçlarını bütün ayrıntıları ile orta-

kazanmasının ardından Gazze Şeridi'nin sınırlarını kapatmış,⁸⁵ 2009'da deniz ablukası uygulamış ve 2021'de Gazze Duvarı'nın inşasını tamamlamıştır. Bu eylemler, Gazze Şeridi'ne erişimi hem hava hem de denizden ve karayollarının İsrail tarafından denetlenmesiyle kısıtlamıştır.

Ayrıca, İsrail Filistin Yönetimi'nin Gazze'ye geri dönmesini ve bölgedeki siyasi ve askeri varlığını güçlendirmesini teşvik etmeyi hedeflemiş, bunu Hamas'ı zayıflatmak ve bölgeyi yeniden yapılandırmak için stratejik bir ortaklık olarak görmüştür.⁸⁶ İsrail'in operasyonlar sırasındaki sivil kayıpları sınırlama çabaları ise, orantısız güç kullanımı suçlamalarıyla uluslararası arenada meşruiyetini zayıflatma riski taşımıştır. Tüm bu adımlar, İsrail'in Gazze'ye yönelik politikasını hem güvenlik tehditleriyle mücadele hem de bölgedeki siyasi dinamikleri yeniden şekillendirme çabalarıyla karmaşık bir yapıya büründürmüştür.

ya koymaktadır. Nitekim raporun İsrail'i apartheid olarak nitelendirilmesi, İsrail'in devlet olarak meşruluğunu sorgulanabilir kılmıştır. İsrail'in apartheid ve yerleşimci kolonyalist yapısı, İsrail ile özdeşleştirilen "demokrasi" söyleminin de sadece lafzi olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim İsrail'in Filistinlilerle olan ilişkisi İsrail'i bir *etnokrasiye* yani etniklikle özdeşleştirilen bir demokrasiye dönüştürmüştür.

Uluslararası hukukta apartheid, 1998 Roma Statüsü'nde, bir ırksal grubun diğer bir grup üzerinde sistematik baskı ve tahakküm uyguladığı ve bu durumu sürdürmek amacıyla kurumsallaştırılmış bir rejim olarak tanımlanır. Bu tanım, yalnızca Güney Afrika'ya özgü bir model olmak-

tan çıkıp, ırk temelli egemenlik ve dışlama rejimlerinin tamamını kapsayan evrensel bir suç kategorisine dönüşmüştür. İsrail örneğinde ise bu rejimin varlığı hem tarihsel pratiğe hem de hukuki metinlere yansımıştır. Avi Shlaim'e göre İsrail'in kurucu ideolojisi olan siyonizm, yerleşimci kolonyal bir projeye dayanır ve Yahudi üstünlüğünü temel alarak onu etnokratik ve apartheid bir rejime dönüştürmüştür.⁸⁹ Bu durum, özellikle Temmuz 2018'de kabul edilen "Yahudi Ulus-Devlet Yasası" ile yasal bir çerçeveye oturtulmuştur. Söz konusu yasa, İsrail'de ulusal kendi kaderini tayin hakkının yalnızca "Yahudi halkına" ait olduğunu ilan ederek, Filistinlilerin siyasi olarak tanınmasını kategorik biçimde reddetmiş; ırkçılığı ve ayrıcalıklı yurttaşlık rejimini anayasal zemine taşımıştır.⁹⁰ Bu durum, bir halkın diğerini sistematik dışlama, mülksüzleştirme ve egemenlik altına alma pratiğini doğrudan yasal güvence altına almak anlamına gelmektedir. Böylece İsrail, yalnızca fiili değil, hukuki anlamda da etnokrasiye dayalı bir apartheid devlet yapısına kavuşmuştur.

İsrail'in bu rejimi yalnızca yasalarda değil, sahadaki uygulamalarında da somut biçimde gözlemlenmektedir. 1948'deki kuruluşundan itibaren Filistinlilerin mülksüzleştirilmesi "Namevcutların Malları Kanunu" ile sistematik hale getirilmiş; 1967 sonrası illegal Yahudi yerleşimleriyle Filistinlilerin toprakları parçalanmış, yaşam alanları daraltılmıştır.⁹¹ 2002'de inşasına başlanan "Ayrım Duvarı" (veya Utanç

Duvarı), Batı Şeria'da hem fiziksel hem sosyo-ekonomik bir bariyer işlevi görek milyonlarca insanın hareket, geçim ve sosyal bağlantılarını kısıtlamıştır. İsrail, kontrol noktaları, kestirme yollar, barikatlar ve yerleşimlerin etrafındaki güvenlik alanlarıyla Filistinlilerin şehir içi ve şehirler arası hareketliliğini sınırlamış; bu kısıtlamalar altyapı hizmetlerine (elektrik, su, telekomünikasyon) erişimi de engellemiştir.⁹² Su kaynakları da apartheid politikalarının bir parçası olarak yönetilmiş; yeraltı suyunun %82'si İsrail ve Yahudi yerleşimcilerle aktarılanırken, Filistinliler suyun %50'den fazlasını İsrail'den satın almak zorunda kalmıştır. Tarım arazileri ya gasp edilmiş ya da ulaşımı engellenerek işlevsizleştirilmiş, ekonomik bağımsızlık bilinçli biçimde kırılmıştır. Aynı şekilde, Mescid-i Aksa çevresindeki saldırılar ve ibadetin engellenmesi gibi dini özgürlük ihlalleri, yalnızca bireysel hak ihlali değil, Filistinlilerin kolektif kimliğini hedef alan sembolik bir şiddet biçimi olarak değerlendirilmelidir.⁹³ Tüm bu uygulamalar, yerleşimci kolonyalizmin klasik pratikleriyle birleşmiş ve "devletsiz", "mülkiyetsiz" ve "temsilsiz" bir nüfus yaratma hedefi çerçevesinde şekillenmiştir. İsrail'in Yahudi üstünlüğünü hukukileştiren ve Filistinlileri sistematik olarak dışlayan bu yapısı, apartheid rejiminin yerleşimci kolonyal zemin üzerinde inşa edildiğinin açık göstergesidir. Son kertede, bu yapı Gazze'de olduğu gibi etnik temizlik ve soykırımın koşullarını mümkün kılan bir sistemsel zemin hazırlamıştır.

Sonuç

İsrail'in yerleşimci kolonyal ve kutsal terör tarihi, Birleşmiş Milletlerin Kasım 1947 Filistin Taksim Planı'nın Arap dünyasında büyük tepkiyle karşılanması ve ardından 14 Mayıs 1948'de İsrail'in bağımsızlığını ilan etmesiyle başlayan 1948 Arap-İs-

rail Savaşı'na dayanmaktadır. Bu savaş, 750 binden fazla Filistinlinin yerinden edilmesi ve Filistin topraklarının yaklaşık %78'inin İsrail kontrolüne geçmesiyle sonuçlanan bir "yerleşimci sömürgecilik" zaferiyle sonuçlanmıştır. Bölgedeki geri-

limi artıran 1956 Sina Harekâtı ve 1967 Savaşı sonrasında İsrail, Batı Şeria, Doğu Kudüs, Gazze Şeridi, Sina Yarımadası ve Golan Tepeleri gibi geniş Arap topraklarını işgal etmiştir. Mısır ile İsrail arasındaki 1978 Camp David Anlaşmaları barış sürecinin ilk adımı olsa da Filistinliler bu sürecin dışında bırakılmış ve anlaşma Mısır'ın Arap dünyasında yalnızlaşmasına neden olmuştur. İsrail'in yerleşim politikalarının hız kazanması ve Filistinliler üzerindeki baskıcı uygulamalar, 1987'de Birinci İntifada'nın patlak vermesine neden olmuş, bu durum İsrail'i müzakerelere zorlamış ve 1993 Oslo Anlaşmalarına yol açmıştır. Ancak Oslo süreci, artan Yahudi yerleşimleri ve Filistinlilerin egemenlik alanının parçalanması nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 2000 yılında patlak veren İkinci İntifada (El-Aksa İntifadası) ile Hamas'ın Filistin siyasetindeki etkisi artmış, İsrail'in 2005'te Gazze'den tek taraflı çekilmesine rağmen bölge üzerindeki fiili kontrolü devam etmiştir. İsrail'in Hamas'ın 7 Ekim 2023 Aksa Tufanı Operasyonu sonrası Gazze'ye yönelik operasyonları ise İsrail'in sömürgeci, apartheid ve etnokratik vasfını belirgin bir şekilde ortaya koymuştur.

1948'de İsrail'in kuruluşuyla başlayan süreç Filistin halkı açısından tarihsel bir yıkımı ve süreklilik arz eden yapısal baskı rejimini ifade etmektedir. İsrail'in kuruluş sürecinde uyguladığı sistematik yerinden etme ve etnik temizlik stratejileri, modern yerleşimci kolonyalizmin en belirgin örneklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Arap köylerinin boşaltılması, yer adlarının Yahudileştirilmesi ve mülkiyetin Yahudi kurumlarına devri gibi uygulamalar, yalnızca fiziki işgalin değil, aynı zamanda toplumsal hafıza-

nın silinmesini hedefleyen bir sömürgeci mantığın ürünüdür. İsrail'in devlet politikaları, Yahudi kimliğini merkeze alan bir ulus inşa süreciyle şekillenirken, Yahudi olmayan nüfusa karşı dışlayıcı, ayrımcı ve baskıcı bir yaklaşımı kurumsallaştırmıştır. 1967 sonrası işgal edilen topraklarda inşa edilen yerleşimler hem coğrafi parçalanmayı hem de demografik mühendisliği derinleştirerek Filistinlilerin egemenlik kurma ihtimalini fiilen ortadan kaldırmıştır. Oslo Sürecine rağmen bu yapı değişmemiş; aksine, yerleşimci kolonyalizm devam etmiş ve Batı Şeria, işlevsiz bir egemenlik yapısına indirgenmiştir. Gazze'deki durum ise, İsrail'in işgalin tanımını fiilen yeniden şekillendirdiğini ve kontrol mekanizmalarını mekânsal egemenlik yerine hava sahası, sınırlar, kaynaklar ve nüfus hareketleri üzerinden kurduğunu göstermektedir. İsrail'in gerçekleştirdiği askeri operasyonlar ve uyguladığı abluka, uluslararası hukuk açısından ciddi insan hakları ihlalleriyle birlikte değerlendirilmekte, bu politikaların bir apartheid rejimini mümkün kılan yapısal unsurlar içerdiği yönünde artan uluslararası mutabakat oluşmaktadır. İsrail'in Yahudi Ulus-Devlet Yasası ile kurumsal ayrımcılığı anayasal zemine taşıması ve Filistinlileri sistematik olarak siyasal ve toplumsal alanın dışına itmesi, etnokratik bir devlet modelinin konsolidasyonuna işaret etmektedir. Bu durum, yalnızca mevcut eşitsizliklerin sürdürülmesini değil, aynı zamanda etnik temizlik ve soykırım riskini doğuran bir siyasal ve hukuksal zemin yaratmaktadır. Tüm bu gelişmeler, İsrail-Filistin meselesinin yalnızca bir toprak ihtilafı değil, yapısal sömür, egemenlik ve kimlik üzerinden şekillenen yerleşimci kolonyalist bir proje olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- "Haza Ruyetuna: Limaza Tufan'ül-Aksa?" Al-Jazeera, 21 Ocak 2021. Erişim 12 Temmuz 2025. <https://l24.im/Y3iL7Gk>
- Amnesty International. "Israel Apartheid Against Palestinians: Cruel System of Domination and Crime Against Humanity". 2022.
- Armaoğlu, Fahir. Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988). İstanbul: Kronik Yayınları, 2017.
- Balpinar, Zafer. "İsrail'in Devlet Kurgusu: Güvenli Bir Yahudi Yurdu mu? Yoksa Güvenlikçi Bir Yahudi Devleti mi?". Güvenlik Stratejileri 13/26 (2017), 166-169.
- Balpinar, Zafer. İsrail Perspektifinden İki Devletli Çözüm. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2019.
- Baroud, Ramzy. İkinci Filistin İntifadası: Bir Ulusun Mücadelesinin Tarihi. çev. Zeynep Ulus Şengel. Ankara: Sitare Yayınları, 2011.
- Baycar, Hamdullah - Atar, Emrah. "An Analysis of the Impacts of the First Palestinian Uprising (Intifada) on the Israeli Economy". İmgelem 5/9 (2021), 565-578.
- Bayraktar, Bora. Oslo Barış Süreci: İsrail-Filistin Barış Görüşmeleri, 1991-2000. İstanbul: Küre Yayınları, 2013.
- Bazian, Hatem. Filistin: Bir Sömürgecilik Meselesi. çev. Aybüke Evranos Saygı. Ankara: İST Yayınları, 2024.
- Bermanis, Shai - Cannetti-Nisim, Dephna - Pedahzur, Amir. "Religious Fundamentalism and Extreme Right-Wing Camp in Israel". Patterns of Prejudice 38/2 (2004), 160-165.
- Bishara, Marwan. Filistin/İsrail: Barış veya Irkçılık. çev. Ali Berktaş. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003.
- Boran, Yıldırım. Ortadoğu'da Direniş: el-Fetih, Hamas, Hizbullah. İstanbul: Siyah-Beyaz, 2011.
- Bölme, Selin - Kaya, Emine. "İsrail Yerleşim Politikasının Filistinlilerin Hayatı Üzerindeki Etkisi: Seyahat ve Dolaşım Özgürlüğü Çerçevesinde Furuş Beyt Deccan Köyü İncelemesi". Marmara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi 9/2 (Eylül 2021), 421-447.
- Chomsky, Noam - Pappé, Ilan. On Palestine. Chicago: Haymarket Books, 2015.
- Cleveland, William L. Modern Ortadoğu Tarihi. çev. Mehmet Harmancı. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008.
- Cobban, Helena. The Palestinian Liberation Organisation: People, Power and Politics. Cambridge: Cambridge University Press, 1984.
- Çalık Topuz, Zuhul. "Tek Taraflı Çekilmenin Ardından Gazze". International Journal of Social Inquiry 15/1 (2022), 214-216.
- Çinkara, Gökhan. "Filistin'de İslami Hareketin Siyasallaşması: Hamas (1946-2024)". Ombudsman Akademik, Özel Sayı 2 (Gazze) (Mayıs 2024), 163-194.
- Çinkara, Gökhan. "Yahudi Ulus Devlet Yasası ve İsrail'de Elitlerin Dönüşümü". Fiscoeconomia 4/1 (2020), 191-202.
- Daigle, Craig. The Limits of Detente: The United States, the Soviet Union and Arab-Israeli Conflict, 1969-1973. New Haven - London: Yale University Press, 2012.
- Davis, Rochelle A. Yerinden Edilenlerin Coğrafyaları: Filistin Köy Tarihleri. çev. Hayrullah Doğan. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Derfler, Leslie. Yitzhak Rabin: A Political Biography. New York: Palgrave Macmillan, 2014.
- Dikmen, Özgür. "Siyonist Güvenlik Tahayyülünde Demografi Unsuru". Orsam Analiz, no. 228 (Nisan 2019), 2-13.
- Duman, İsmail Talha. Ortadoğu'daki İslami Hareketlerin Siyasal Entegrasyonu: Mısır İhvanı, Hizbullah ve Hamas Örnekleri. Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Duran, M. Ali. "Filistin Taksim Planı ve İngiliz Manda İdaresinin Sona Ermesinin Cumhuriyet ve Ulus Gazetelerine Yansımaları (1947-1948)". İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi 8 (Yaz 2021), 44-62.

- Fanon, Frantz. Yeryüzünün Lanetleri. çev. Şen Süer. İstanbul: İletişim Yayınları, 2024.
- Filiu, Jean-Pierre. Gazze Tarihi. çev. Eylem Alp. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2016.
- Filkins, Dexter. "Shot in the Heart: When Yitzhak Rabin Was Killed, Did the Prospects for Peace Perish, Too?". The New Yorker, 25 Ekim 2015.
- Gençoğlu, Halil. "Güney Afrika-İsrail Projeleri: Sahipsiz Topraklar Bantustan". AFAM, 18 Mayıs 2019.
- Kardeji, Nejc. Israel vs. Hamas. New York: Nova Science Publishers, Inc., 2010.
- Khalidi, Rashid. The Hundred Years' War on Palestine: A History of Settler Colonial Conquest and Resistance. New York: Metropolitan Books, 2020.
- Khalidi, Walid. "Plan Dalet: Master Plan for the Conquest of Palestine". Journal of Palestine Studies 18/1 (1988), 4-33.
- Kurt, Menderes. "İsrail'de Dini Yahudi Terörizmi". Filistin Araştırmaları Dergisi 4 (Aralık 2018), 1-26.
- Kurt, Menderes. "İsrail'in Filistin Politikası". Bölgesel Aktörlerin Filistin Politikaları. ed. Hacı Mehmet Boyraz, Selim Yeşiltaş, Nurhak Gürel. İstanbul: Aktif Yayınları, 2022, 85-111.
- Kurt, Menderes. "Yahudi Nüfus Problemi ve İsrail Devleti'nin Yahudi Karakteri". Mukaddime 12/1 (2021), 194-219.
- Kurtuluş, Ersun N. "The Notion of a 'Pre-Emptive War.' The Six Day War Revisited". Middle East Journal 61/2 (2007), 220-238.
- Louis, Wm. Roger - Shlaim, Avi. 1967 Arab-Israeli War: Origins and Consequences. New York: Cambridge University Press, 2012.
- Masalha, Nur. "Expulsion of the Palestinians: The Concept of "Transfer"". Zionist Political Thought, 1882-1948. Washington, D.C.: Institute for Palestine Studies, 1992.
- Memmi, Albert. Sömürgecinin Portresi & Sömürgeleştirilenin Portresi. çev. Şen Süer. İstanbul: Telemak Kitap, 2021.
- Mercan, Muhammed Hüseyin. "Süreklilik ve Değişim Bağlamında Hamas'ın Siyasal Stratejisi". Ortadoğu Etütleri 10/1 (Haziran 2018), 69-96.
- Mishal, Shaul - Sela, Avraham. The Palestinian Hamas. New York: Columbia University Press, 2006.
- Morris, Benny. "1948 Filistin Toplu Göçünü Yeniden İncelemek". Filistin Uğruna: 1948'in Tarihini Yeniden Yazmak. ed. Eugene L. Rogan - Avi Shlaim. çev. Suna Gülfür İhlamur-Öner. İstanbul: Küre Yayınları, 2012, 67-96.
- Pappe, Ilan. Modern Filistin Tarihi. çev. Nuri Plümer. Ankara: Siyasal Kitabevi Yayınları, 2007.
- Pappé, Ilan. The Ethnic Cleansing of Palestine. Oxford: Oneworld, 2006.
- Pappé, Ilan. Unutulmuş Filistinliler: İsrail'deki Filistinlilerin Tarihi. çev. Tuğçe Ersoy Ceylan. İstanbul: Küre Yayınları, 2017.
- Pedahzur, Ami - Perliger, Arie. Jewish Terrorism in Israel. New York: Columbia University Press, 2011.
- Piterberg, Gabriel. Siyonizmin Dönüşleri: Mitler, Siyaset ve İsrail'de Araştırmacılık. çev. Aysun Babacan. İstanbul: İthaki Yayınları, 2015.
- Pressman, Jeremy. "The Second Intifada: Background and Causes of the Israeli-Palestinian Conflict". Journal of Conflict Studies 23/2 (2006). Erişim 12 Temmuz 2025. <https://journals.lib.unb.ca/index.php/JCS/article/view/220>
- Quandt, William B. "Kissinger and the Arab-Israeli Disengagement Negotiations". Journal of International Affairs 29/1 (1975), 33-48.
- Quandt, William B. Camp David: Peace Making and Politics. Washington, D.C.: The Brookings Institution, 1986.
- Quandt, William B. Peace Process: American Diplomacy and the Arab-Israeli Conflict since 1967. Berkeley: University of California Press, 2005.
- Rabinovich, Itamar. Yitzhak Rabin: Soldier, Leader, Statesman. New Haven: Yale University Press,

2017.

- Rabinowitz, Dan. "Belated Occupation, Advanced Militarization: Edward Said's Critique of the Oslo Process Revisited". Critical Inquiry 31/2 (Kış 2005), 505-551.
- Rapoport, David C. "Messianic Sanctions for Terror". Comparative Politics 20/2 (Ocak 1988), 195-210.
- Reich, Bernard. A Brief History of Israel. New York: Facts on File, 2008.
- Rodinson, Maxime. Israel: A Colonial-Settler State?. çev. David Thorstad. New York: Monad Press, 1973.
- Rokach, Livia. İsrail'in Kutsal Terörü: İsrail Başbakanlarından Moshe Sharett'in Özel Güncesinden. çev. Zeynep Neşe. İstanbul: Belge Yayınları, 1984.
- Said, Edward W. Oslo'dan Irak'a ve Yol Haritası. çev. Murat Uyrakulak. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2005.
- Said, Edward. Filistin Sorunu. çev. Alev Alatlı. İstanbul: Alfa Yayınları, 2024.
- Sayegh, Fayez A. Zionist Colonialism in Palestine. Beirut: Research Center Palestine Liberation Organization, 1965.
- Shahak, Israel - Mevinsky, Norton. İsrail'de Yahudi Fundamentalizmi. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015.
- Shapira, Anita. Ben-Gurion: Father of Modern Israel. New Haven: Yale University Press, 2014.
- Shlaim, Avi. Demir Duvar: İsrail ve Arap Dünyası. çev. Tuba Demirci. İstanbul: Küre Yayınları, 2019.
- Shlaim, Avi. Üç Dünya: Bir Arap-Yahudi'nin Anıları. çev. Zahide Tuba Kor. İstanbul: Küre Yayınları, 2025.
- Sprinzak, Ehud. "Fundamentalism, Terrorism and Democracy: The Case of the Gush Emunim Underground". Erişim 12 Temmuz 2025. https://www.aclu.org/sites/default/files/field_document/ACLURM018956.pdf
- Şami, Abdullah. Din Devleti İsrail. İstanbul: İlke Yayıncılık, 2002.
- Taylor, Alan R. İsrailin Doğuşu: 1897-1947 Siyonist Diplomasinin Analizi. çev. Mesut Karaşahan. İstanbul: Pınar Yayınları, 2001.
- Tessler, Mark. A History of the Israeli-Palestinian Conflict. Bloomington: Indiana University Press, 2009.
- Toçoğlu, Fatma Zehra. "Filistin: Müslüman Kardeşler ve İslami Direniş Hareketi". Küresel İhvan. ed. Adulganı Bozkurt - Mehmet Rakipoğlu. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2023.
- United Nations Security Council. Resolution 242 (1967) / [Adopted by the Security Council at its 1382nd meeting], 22 Kasım 1967. Erişim 12 Temmuz 2025. <https://digitallibrary.un.org/record/90717?v=pdf>
- Watkins, Emily Bluma. On the Border of Fire: Origins of the National Religious Settler Movement in Israel. 2010.

Dipnot

- Alan R. Taylor, İsrailin Doğuşu: 1897-1947 Siyonist Diplomasinin Analizi, Çev. Mesut Karaşahan, İstanbul: Pınar Yayınları, 2001, s. 126-128.
- M. Ali. Duran, "Filistin Taksim Planı ve İngiliz Manda İdaresinin Sona Ermesinin Cumhuriyet ve Ulus Gazetelerine Yansımaları (1947-1948)", İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi, 8 (Yaz 2021), s. 44-62.
- Fahir Armaoğlu, Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988), İstanbul: Kronik Yayınları, 2017, s. 99-100.
- Nur Masalha, Expulsion of the Palestinians: The Concept of "Transfer" in Zionist Political Thought, 1882-1948, Washington, D.C., Institute for Palestine Studies, 1992.
- Maxime Rodinson, Israel: A Colonial-Settler State?, İng. çev. David Thorstad, Monad Press, 1973; Rashid Khalidi, The Hundred Years' War on Palestine: A History of Settler Colonial

- Conquest and Resistance, New York: Metropolitan Books, 2020.
6. Walid Khalidi, "Plan Dalet: Master Plan for the Conquest of Palestine", *Journal of Palestine Studies*, 18 (1), (1988), s. 4-33.
  7. Khalidi, "Plan Dalet", s. 4-6.
  8. Ilan Pappé, *The Ethnic Cleansing of Palestine*, Oxford: Oneworld, 2006, s. 35-37, 60, 72.
  9. Özgür Dikmen, "Siyonist Güvenlik Tahayyülünde Demografi Unsuru", *Orsam Analiz*, No: 228, Nisan 2019, s. 2-13.
  10. Khalidi, "Plan Dalet", s. 8; Pappé, *The Ethnic Cleansing of Palestine*, s. 68.
  11. Pappé, *The Ethnic Cleansing of Palestine*, s. 90.
  12. Benny Morris, "1948 Filistin Toplu Göçünü Yeniden İncelemek", Ed. Eugene L. Rogan, Avi Shlaim, *Filistin Uğruna: 1948'in Tarihi-ni Yeniden Yazmak*, çev.: Suna Gülfer İhlamur-Öner, (67-96), İstanbul: Küre Yayınları, 2012, s. 70-71.
  13. Khalidi, "Plan Dalet", s. 8-9.
  14. Pappé, *The Ethnic Cleansing of Palestine*, s. 68.
  15. Menderes Kurt, "Yahudi Nüfus Problemi ve İsrail Devleti'nin Yahudi Karakteri", *Mukaddime*, 12/1, (2021), s. 194-219.
  16. Anita Shapira, Ben-Gurion: Father of Modern Israel, Yale University Press, 2014, s. 83; Gabriel Piterberg, *Siyonizmin Dönüşleri: Mitler, Siyaset ve İsrail'de Araştırmacılık*, Çev. Aysun Babacan, İstanbul: İthaki Yayınları, 2015, s. 350.
  17. Pappé, *Modern Filistin Tarihi*, ss. 186-87.
  18. Zafer Balpınar, "İsrail'in Devlet Kurgusu: Güvenli bir Yahudi Yurdu mu? Yoksa Güvenlikçi Bir Yahudi Devleti mi?", *Güvenlik Stratejileri*, 13/26, (2017), s. 166-169.
  19. Zafer Balpınar, *İsrail Perspektifinden İki Devletli Çözüm*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2019, s. 85-86.
  20. Pappé, *Modern Filistin Tarihi*, s. 201.
  21. Kurt, "Yahudi Nüfus Problemi", s. 206.
  22. Rochelle A. Davis, *Yerinden Edilenlerin Coğrafyaları: Filistin Köy Tarihleri*, çev. Hayrullah Doğan, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2016.
  23. Frantz Fanon, *Yeryüzünün Lanetleri*, Çev. Şen Süer, İstanbul: İletişim Yayınları, 2024; Albert Memmi, *Sömürgecinin Portresi & Sömürgeleştirilenin Portresi*, Çev. Şen Süer, İstanbul: Telemak Kitap, 2021; Hatem Bazian, *Filistin: Bir Sömürgecilik Meselesi*, Çev. Aybüke Evranos Saygı, Ankara, İST Yayınları, 2024; Edward Said, *Filistin Sorunu*, Çev. Alev Alatlı, İstanbul: Alfa Yayınları, 2024; Fayez A. Sayegh, *Zionist Colonialism in Palestine*, Beirut & Lebanon: Research Center Palestine Liberation Organization, 1965; Noam Chomsky, *İlan Pappé, On Palestine*, Chicago: Haymarket Books, 2015.
  24. Piterberg, *Siyonizmin Dönüşleri*, s. 123.
  25. Ilan Pappé, *Unutulmuş Filistinliler: İsrail'deki Filistinlilerin Tarihi*, Çev. Tuğçe Ersoy Ceylan, İstanbul: Küre Yayınları, 2017.
  26. Mark Tessler, *A History of the Israeli-Palestinian Conflict*, Indiana University Press, 2009, s. 437.
  27. Lavon olayı ve Sina Harekâtına dair bkz. Livia Rolach, *İsrail'in Kutsal Terörü: İsrail Başbakanlarından Moshe Sharett'in Özel Güncesinden*, Çev. Zeynep Neşe, İstanbul: Belge Yayınları, 1984.
  28. Rolach, *İsrail'in Kutsal Terörü*, s. 80-86.
  29. Avi Shlaim, *Demir Duvar: İsrail ve Arap Dünyası*, Çev. Tuba Demirci, İstanbul: Küre Yayınları, 2019, s. 241-61.
  30. William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008, s. 296-300.
  31. Shlaim, *Demir Duvar*, s. 334-336.

32. Shlaim, *Demir Duvar*, s. 323-333.
33. Wn. Roger Louis, *Avi Shlaim, 1967 Arab-Israeli War: Origins and Consequences*, New York: Cambridge University Press, 2012, s. 41.
34. Louis, Shlaim, *1967 Arab-Israeli War*, s. 53-56.
35. Bkz. Ersun N. Kurtulus. "The Notion of a 'Pre-Emptive War.' The Six Day War Revisited." *Middle East Journal* 61, no. 2 (2007): 220-38.
36. Armaoğlu, *Filistin Meselesi*, 244-253.
37. Shlaim, *Demir Duvar*, s. 378.
38. BM Güvenlik Konseyi'nin 242 sayılı kararı, 1967 Savaşının ardından Arap-İsrail diplomasinin temel referans noktasıdır. 242 sayılı karar, İsrail'in 1967 Savaşında işgal ettiği topraklardan çekilmesi kapsamında yapılacak bir anlaşma ve taraf ülkelerinin birbirlerini karşılıklı tanımları şartlarına dayanmaktadır. Bu noktada geri çekilme, tarafların barış sağlamasına bağlamıştır. Aynı zamanda İsrail'in "savunulabilir sınırlara" sahip olma hakkının yasal temelini oluşturmaktadır. Bkz. Resolution 242 (1967) / [adopted by the Security Council at its 1382nd meeting], of 22 November 1967. <https://digitallibrary.un.org/record/90717?v=pdf>
39. Armaoğlu, *Filistin Meselesi*, 268.
40. Shlaim, *Demir Duvar*, s. 390;
41. William B. Quandt, *Peace Process: American Diplomacy and the Arab-Israeli Conflict since 1967*, University of California Press, 2005, s. 431.
42. Shlaim, *Demir Duvar*, s. 418.
43. William B. Quandt, "Kissinger and the Arab-Israeli Disengagement Negotiations", *Journal of International Affairs*, 29/1, (1975), s. 33-48.
44. Craig Daigle, *The Limits of Detente: the United States, the Soviet Union and Arab-Israeli Conflict, 1969-1973*, New Haven & London: Yale University Press, 2012, s. 180.
45. William B. Quandt, *Camp David: Peace Making and Politics*, Washington, D.C.: The Brookings Institution, 1986.
46. Quandt, *Peace Process*, s. 240.
47. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, s. 422-423.
48. Beşar el-Caferi, *es-Siyasetü'l-Hariciyetü's-Suriyye, 1946-1982*. Şam, 1987, s. 200.
49. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, s. 397-403.
50. Ilan Pappé, *Modern Filistin Tarihi*, s. 231.
51. Tessler, *A History of the Israeli-Palestinian Conflict*, s. 580.
52. Tessler, *A History of the Israeli-Palestinian Conflict*, s. 579.
53. Khalidi, *The Hundred Years' War on Palestine*, s. 136.
54. Khalidi, *The Hundred Years' War on Palestine*, s. 137-138.
55. Shlaim, *Demir Duvar*, s. 535-537; Khalidi, *The Hundred Years' War on Palestine*, s. 136.
56. Helena Cobban, *The Palestinian Liberation Organisation: People, Power and Politics*, Cambridge University, 1984.
57. Itamar Rabinovich, *Yitzhak Rabin: Soldier, leader, statesman*. New Haven & London: Yale University Press, 2017, s. 156. Leslie Derfler, *Yitzhak Rabin: A political biography*. New York: Palgrave Macmillan, 2014, s. 118.
58. Abdullah Şami, *Din Devleti İsrail*, İstanbul: İlke Yayıncılık, 2002, s. 10-11.
59. Menderes Kurt, "İsrail'de Dini Yahudi Terörizmi", *Filistin Araştırmaları Dergisi*, 4 (Aralık 2018), s. 1-26.
60. Shai Bermanis, Dephna Cannetti-Nisim & Amir Pedahzur, "Religious Fundamentalism and extreme right-wing camp in Israel," *Patterns of Prejudice*, 38(2), (2004), s. 160-165.
61. David C. Rapoport, "Messianic Sanctions for Terror," *Comparative Politics*, 20/2, (Jan., 1988), s. 195-196, 200.

62. Ami Pedahzur, Arie Perliger, *Jewish Terrorism in Israel*, New York: Columbia University Press, 2011, s. 42-43; Ehud Spinak, "Fundamentalism, Terrorism and Democracy: The Case of the Gush Emunim Underground," 24: https://www.aclu.org/sites/default/files/field_document/ACLURM018956.pdf; Israel Shahak, Norton Mezvinsky, *İsrail'de Yahudi Fundamentalizmi*, İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015, s. 120-122; Emily Bluma Watkins, *On the Border of Fire: Origins of the National Religious Settler Movement in Israel*, 2010.
63. Jena-Pierre Filiu, *Gazze Tarihi*, Çev. Eylem Alp, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2016, s. 197-210.
64. Hamdullah Baycar, H., & Emrah Atar, "An Analysis of the Impacts of the First Palestinian Uprising (Intifada) On The Israeli Economy", *İmgelem*, 5/9, 2021, s. 565-578.
65. Shlaim, Demir Duvar, s. 628.
66. Shlaim, Demir Duvar, s. 661-667.
67. Edward W. Said, *Oslo'dan Irak'a ve Yol Haritası*, Çev. Murat Uyurkulak, Agora Kitaplığı, 2005; Dan Rabinowitz, "Belated Occupation, Advanced Militarization: Edward Said's Critique of the Oslo Process Revisited", *Critical Inquiry*, 31/2, (Winter 2005), s. 505-51; Marwan Bishara, *Filistin/İsrail: Barış veya Irkçılık*, (çev. Ali Berktaş), Kitap Yayınevi, İstanbul 2003.
68. Tessler, *A History of the Israeli-Palestinian Conflict*, s. 838.
69. Dexter Filkins, "Shot in the Heart: When Yitzhak Rabin was killed, did the prospects for peace perish, too?," *The New Yorker*, 25 October, 2015.
70. Shlaim, Demir Duvar, s. 737.
71. Bernard Reich, *A Brief History of Israel*, New York: Facts on File, 2008, s. 193-205.
72. Filiu, *Gazze Tarihi*, s. 244-246.
73. Bora Bayraktar, *Oslo Barış Süreci: İsrail-Filistin Barış Görüşmeleri, 1991-2000*, İstanbul: Küre Yayınları, 2013, ss. 139-141.
74. Bantustan, Apartheid devri Güney Afrika hükümetinin yerli siyahi insanları için tasarladığı toprak yönetim politikasıdır. Hükümetin esas gayesi yerli siyahileri devletçik kurma vaadiyle belli bir bölgede toplamak ve kontrol altında tutmaktır. Aynı şekilde İsrail'de Oslo Anlaşmaları sonrasında bölgeyi aynı şekilde Bantustan vari toprak parçalarına bölmekte ve bu yolla Filistin nüfusu-nu kontrol altında tutmaktadır. Halil Gençoğlu, "Güney Afrika-İsrail Projeleri: Sahipsiz Topraklar Bantustan", AFAM, 18 Mayıs 2019.
75. Bayraktar, *Oslo Barış Süreci*, s. 143; Pappé, *Modern Filistin Tarihi*, s. 418.
76. Jeremy Pressman, "The Second Intifada: Background and Causes of the Israeli-Palestinian Conflict". *Journal of Conflict Studies* 23(2), 2006. <https://journals.lib.unb.ca/index.php/JCS/article/view/220>.
77. Shlaim, Demir Duvar, s. 885.
78. Filiu, *Gazze Tarihi*, s. 260-268.
79. Ayrıntı için bkz. Ramzy Baroud, *İkinci Filistin İntifadası: Bir Ulusun Mücadelesinin Tarihi*, Çev. Zeynep Ulus Şengel, Ankara: Sitare Yayınları, 2011.
80. Muhammed Hüseyin Mercan, "Süreklilik ve Değişim Bağlamında Hamas'ın Siyasal Stratejisi", *Ortadoğu Etütleri*, 10/1 (Haziran 2018), s. 69-70.
81. Shaul Mishal, Avraham Sela, *The Palestinian Hamas*, New York: Columbia University Press, 2006; Yıldırım Boran, *Ortadoğu'da Direniş: el-Fetih, Hamas, Hizbullah*, İstanbul: Siyah-Beyaz, 2011; Fatma Zehra Toçoğlu, "Filistin: Müslüman Kardeşler ve İslami Direniş Hareketi", *Adılgani Bozkurt, Mehmet Rakipoğlu, Der., Küresel İhvan*, KTB Yayınları, 2023; İsmail Talha Duman, "Ortadoğu'daki İslami Hareketlerin Siyasal Entegrasyonu: Mısır İhvanı, Hizbullah ve Hamas Örnekleri", *Sakarya Üniversitesi*, 2023, s. 126-130 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
82. Zuhal Çalık Topuz, "Tek Taraflı Çekilmenin Ardından Gazze", *International Journal of Social Inquiry*, XV/1, (2022), s. 214-216.
83. Filiu, *Gazze Tarihi*, s. 287-288.
84. Çinkara, Gökhan. "Filistin'de İslami Hareketin Siyasallaşması: Hamas (1946-2024)", *Ombudsman Akademik*, sy. Özel Sayı 2 (Gazze) (Mayıs 2024): 163-94.

85. Filiu, *Gazze Tarihi*, s. 274.
86. Nejc Kardeji, *Israel vs. Hamas*, New York: Nova Science Publishers, Inc., 2010; Filiu, *Gazze Tarihi*, s. 293-315.
87. "Haza Ruyetuna: Limaza Tufan'ül-Aksa?", *Al-Jazeera*, 21 Ocak 2021: <https://I24.im/Y3iL7Gk>
88. "Israel Apartheid Against Palestinians; Cruel System of Domination and Crime Against Humanity", *Amnesty International*, 2022.
89. Avi Shlaim, *Üç Dünya: Bir Arap-Yahudi'nin Anıları*, Çev. Zahide Tuba Kor, İstanbul: Küre Yayınları, 2025, s. 304.
90. Gökhan Çinkara, "Yahudi Ulus Devlet Yasası ve İsrail'de Elitlerin Dönüşümü", *Fiscaeconomia*, 4/1, (2020), s. 191-202.
91. Mendere Kurt, "İsrail'in Filistin Politikası", *Bölgesel Aktörlerin Filistin Politikaları*, ed. Hacı Mehmet Boyraz, Selim Yeşiltaş, Nurhak Gürel (s. 85-111), İstanbul: Aktif Yayınları, 2022.
92. Selin Bölme & Emine Kaya, "İsrail Yerleşim Politikasının Filistinlilerin Hayatı Üzerindeki Etkisi: Seyahat ve Dolaşım Özgürlüğü Çerçevesinde Furuş Beyt Deccan Köyü İncelemesi", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi*, 9/2, (Eylül 2021), s. 442.